

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА**

**ФАКУЛЬТЕТ ПЕДАГОГІКИ, ПСИХОЛОГІЇ ТА СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ
КАФЕДРА ПЕДАГОГІКИ ТА МЕТОДИКИ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ**

**ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ
КУЛЬТУРИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ
У ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ**

**Кваліфікаційна робота
Рівень вищої освіти – другий (магістерський)**

Виконала:
студентка 6 курсу, 631 групи
спеціальності 013 «Початкова освіта»
Кучурян Марія Георгіївна

Керівник: канд. пед. наук, доц. Піц І. І.

*До захисту допущено
на засіданні кафедри
протокол № 6 від 22 листопада 2022 р*

Зав. кафедрою _____ проф. Романюк С. З.

ЗМІСТ

Вступ	3
Розділ 1. Теоретичні засади проблеми формування комунікативної культури молодших школярів	7
1.1. Генеза наукових уявлень про формування комунікативної культури	7
1.2. Зміст та структурні компоненти комунікативної культури молодших школярів	18
1.3. Специфіка формування комунікативної культури дітей молодшого шкільного віку	35
Висновки до першого розділу	41
Розділ 2. Організаційно-методичне забезпечення формування комунікативної культури молодших школярів в умовах Нової української школи	45
2.1. Діагностичне дослідження рівнів сформованості комунікативної культури учнів початкової школи	45
2.2. Реалізація умов формування комунікативної культури молодших школярів в умовах НУШ	54
2.3. Формування комунікативної культури учнів початкової школи засобами сучасних технологій навчання	58
2.4. Використання комплексу вправ та ігор в умовах позаурочної роботи з метою формування комунікативної культури молодших школярів	68
Висновки до другого розділу	73
Висновки	76
Список використаних джерел	80
Додатки	

ВСТУП

Актуальність дослідження. На сучасному етапі розвитку українського суспільства, в умовах його глобальної інформатизації, інтерактивності та розвитку технічних засобів комунікації все більш актуальною визнається проблема формування у молодших школярів комунікативної культури. Комунікативна культура розширює горизонти спілкування дітей, служить соціалізуючим фактором розвитку дитини.

Вимоги Державного стандарту початкової освіти, що пред'являються до знань, особистісного розвитку дітей після закінчення початкової школи, передбачають формування у молодших школярів відповідних особистісних характеристик, предметних та міжпредметних результатів навчання. Міжпредметні результати включають універсальні навчальні дії, що сприяють оволодінню ключовими компетенціями та міжпредметними поняттями.

У складі вимог Державного освітнього стандарту до результатів освоєння програми початкової освіти молодшому школяру пред'являються й такі, що безпосередньо належать до комунікативних універсальних навчальних дій: доброзичливий, який вміє слухати і чути співрозмовника, обґрунтовувати свою позицію, висловлювати; усвідомлено будувати висловлювання відповідно до завдань комунікації та складати тексти в усній та письмовій формах; готовність визнавати можливість існування різних точок зору та права кожного мати свою. Виконання цих вимог підтверджує необхідність цілеспрямованого формування у молодших школярів комунікативної культури. Водночас аналіз наукових досліджень, присвячених початковій освіті, показує недостатню сформованість у дітей такої культури та викликає необхідність пошуку шляхів вирішення проблем у галузі формування комунікативної культури молодших школярів.

Розвиток культурного, освітнього, економічного та політичного життя країни у XXI столітті змінив умови виховання підрастаючого покоління. Все більш затребуваними стають соціально-педагогічні знання, які дають змогу

враховувати під час вирішення педагогічних завдань умови соціального середовища та відносин, а також роль спілкування та діяльності людини в нових умовах. Однією з головних залишається проблема взаємин особистості та суспільства, що висуває нові вимоги до комунікативної культури особистості. Отже, комунікативна культура безпосередньо впливає процес соціалізації.

У вирішенні заявленої проблеми перспективним є виявлення, систематизація та впровадження відповідних вікових особливостей та потреб особистості засобів формування комунікативної культури молодшого школяра, які сприяють пізнанню дитиною соціального світу, що забезпечують її включення до різних видів діяльності.

Науково доведено, що продуктивним засобом формування у молодших школярів комунікативної культури є організація їхнього спілкування на основі спільної навчальної та позакласної діяльності.

У сучасному соціумі значно зростають масштаби інформаційного обміну, у зв'язку з чим гостро постає питання про формування у дітей таких якостей, як мобільність, гнучкість, критичність оцінювання, комунікабельність, інформаційна активність та медіаграмотність; про формування таких умінь, як орієнтування в потоці почуттів та думок, використання різних способів пошуку, збирання, обробки, аналізу, організації, передачі та інтерпретації інформації.

Стан дослідження проблеми. Аналіз наукової літератури, присвяченої формуванню комунікативної культури молодших школярів, дозволив встановити, що в центрі уваги вчених знаходяться такі аспекти проблеми: формування комунікативних умінь та навичок (В. І. Аксьонова, Ф. Бацевич, О. Корніяка та ін.); формування комунікативної компетентності (Т. М. Байбара, В. Тернопільська, Т. Гончар та ін.); розвиток комунікативних властивостей (Ж. Крайнова, Г. Лещенко, та ін.); розвиток мовлення, мовного спілкування та мовної культури (С. Логачевська); розвиток мовної діяльності (К. Пономарьова, О. Корніяка та ін.); формування комунікативних

універсальних навчальних дій (Н. Москаленко, О. Лобчук та ін.); формування комунікативної успішності молодших школярів (В. Бедер); формування комунікативної культури (І. Большакова, М. Вашуленко, Т. Гончар та ін.). Разом з тим поза увагою вчених знаходяться аспекти формування комунікативної культури молодших школярів.

Аналіз наукової літератури та педагогічної практики виявив протиріччя між потребою суспільства в людині зі сформованою комунікативною культурою та недостатньою розробленістю теоретичних засад конструювання системи формування комунікативної культури молодших школярів. Ця суперечність зумовила проблему дослідження.

Об'єкт дослідження – процес формування комунікативної культури молодших школярів.

Предмет дослідження – організаційно-методичне забезпечення формування комунікативної культури молодших школярів в освітньому процесі початкової школи.

Мета дослідження – теоретичне обґрунтування організаційно-методичного забезпечення формування комунікативної культури молодших школярів в умовах Нової української школи.

Завдання дослідження:

- проаналізувати генезис наукових уявлень про формування комунікативної культури молодших школярів, визначити її структуру та зміст компонентів;
- розкрити специфіку формування комунікативної культури учнів молодшого шкільного віку
- емпірично дослідити рівні сформованості комунікативної культури молодших школярів;
- обґрунтувати організаційно-методичне забезпечення формування комунікативної культури учнів в освітньому процесі початкової школи.

Методи дослідження. У процесі роботи застосовувався комплекс теоретичних та емпіричних методів, серед яких – аналіз наукової літератури з

досліджуваної проблематики; відбір, вивчення, систематизація джерел дослідження; порівняльно-історичний метод; анкетування, експериментальні методи (констатуючий експерименти); якісний та кількісний аналіз результатів.

Теоретична значущість дослідження полягає в тому, що воно сприяє вирішенню актуального наукового завдання – завдання розробки організаційно-методичного забезпечення формування комунікативної культури молодших школярів. Розкриття змісту поняття «комунікативна культура молодших школярів», виділення його компонентів (комунікативні здібності, комунікативні властивості та комунікативна активність) становитиме основу для нових наукових уявлень про формування комунікативної культури молодших школярів.

Практична значущість дослідження полягає у його спрямованості на вдосконалення практики формування комунікативної культури молодших школярів; у обґрунтуванні організаційно-методичного забезпечення формування комунікативної культури молодших школярів. Результати дослідження можуть бути використані у навчально-виховному процесі школи; у роботі зі студентами педагогічного вузу; у процесі перепідготовки та підвищення кваліфікації педагогічних кадрів; у створенні навчально-методичної літератури, розробці навчальної документації.

Структура дослідження. Магістерська робота складається зі вступу, двох розділів, висновків до кожного з розділів, загальних висновків, списку використаних джерел та додатків.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

1.1. Генеза наукових уявлень про формування комунікативної культури

Формування комунікативної культури особистості є аспектом широкої проблеми – інкультурації – «входження» людини у світ культури, залучення до культурних цінностей соціуму. Це один із вузлових моментів як мінімум двох наук – педагогіки та культурології, що пояснює інтегрований характер пов'язаних з ним досліджень. Завдання педагогіки полягає у розробці та впровадженні системи цілеспрямованого на інкультурацію особистості різних умовах і з урахуванням полікультурності сучасного суспільства.

Проблема формування комунікативної культури давно перебуває у фокусі уваги педагогіки, переломлюючись у багатьох суміжних поняттях, що вивчаються (культура поведінки, культура міжособистісних відносин, мовна культура, культура спілкування тощо). Соціальні перетворення, розвиток науки і техніки, що відбулися, соціокультурні, політичні, економічні трансформації культурних цінностей викликали зміни у сфері комунікацій, у їх змістовному, формальному, технічному аспектах, актуалізували завдання та напрями вивчення комунікативної культури. У педагогіці це виявилось у співвіднесенні педагогічних цілей із соціокультурним контекстом та у прагненні обґрунтувати необхідність розробки системи формування комунікативної культури. Ці тенденції повною мірою характеризують сучасний розвиток суспільства, що супроводжується кардинальними трансформаціями у сфері інфокомунікацій та комунікаційних технологій.

Формування комунікативної культури як предмет самостійного міждисциплінарного дослідження знайшла відображення в загальнотеоретичних роботах, що узагальнюють досягнення різних наукових шкіл та напрямів з метою побудови загальної теорії комунікації. Ці праці

сьогодні дозволяють подати комунікативну культуру як предмет цілісного педагогічного дослідження, з одного боку, і осмислити педагогічні проблеми в контексті комунікативної проблематики, з іншого (Вторнікова Ю.С., 2011). Проте область, яка визначається поняттям «комунікативна культура», залишається неясною та недостатньо аргументованою як предмет наукового дослідження.

Головне завдання інкультурації школяра пов'язане з його введенням у систему ціннісно-сміслових та нормативно-регулятивних устремлінь історичних та сучасних спільнот, систему мов та методів соціальної комунікації. Ця стратегія, на думку В. І. Тернопільської, впроваджується в життя у принциповій спрямованості змісту та форм навчального процесу на пріоритет особистісної орієнтації освіти, що базується на ідеї культурологізації, тобто введення елементів систематизованого культурологічного знання у зміст освіти та набуття культурологічної компетентності (загальнокультурної компетентності) (Тернопільська В. І., 2018).

Культурологічна компетентність не повинна вивчатися поза контекстом інкультурації, який відповідає за вимоги до загальної культури особистості та комунікативної культури, зокрема. Перша є багатосторонньою освітою – психологічною, моральною, етичною і т.д., породжуючи величезну різноманітність культурних компетенцій (Гончар Т. І., 2012). Серед них особливе місце посідає комунікативна культура. Вона генерує норми спілкування для різних соціальних ролей, володіє загальними ознаками культури, є засобом прояву внутрішньої культури людини, відображає духовний зв'язок особистості із соціальними групами, суспільством, його культурним досвідом.

Г. Лещенко представив наступну структуру загальнокультурної компетентності як бажаний результат загальної освіти:

1. Залучення до першоджерел культури – творів художньої літератури, музичного, образотворчого, театрального мистецтва, музейних цінностей,

хрестоматійних наукових та науково-популярних праць. Це особливо актуально на тлі сьогодення, коли більшість учнів обмежуються знайомством із невеликою кількістю книг.

2. Здатність орієнтуватися у джерелах інформації, проводити їх відбір за заданими критеріями, зокрема за критерієм достовірності.

3. Здатність науково пояснювати собі та іншим повсякденні явища життя.

4. Орієнтованість у актуальних суспільних проблемах (їх суті, причинах), у тому числі наведення прикладів, шляхів вирішення важких питань.

5. Освоєність світу соціальних, моральних та естетичних цінностей, включаючи вміння порівнювати факти, судження, оцінки, співвідносити їх з певною системою цінностей, визначати власне аксіологічне поле (Г. Лещенко, 2019).

Вважаємо, що комунікативну культуру також слід вважати компонентом загальнокультурної компетентності.

Будь-який із названих компонентів загальнокультурної компетентності може ставитися школою як самостійна мета загальної освіти. Саме в такому масштабі цікавить комунікативна культура особи школяра. Її оптимальний рівень є комплексом знань, умінь, діяльності, досвіду та самовдосконалення.

Поняття культури складне та неоднозначне. Будучи латинським запозиченням, воно спочатку перекладається як «обробіток, обробка, удосконалення ґрунту». Тепер, ставши об'єктом і предметом багатьох наук, культура має цілу масу визначень. З них різний ступінь визнання отримали від 150 до 250, а загалом у літературі налічується близько 500 дефініцій.

Культура характеризує обсяг засвоєних людиною цінностей та спосіб залучення до них (Тернопільська В. І., 2015). Її розуміють як міру освіченості та вихованості; «Спосіб позабіологічної адаптації»; спосіб життєдіяльності; історично певний рівень розвитку суспільства, сил та здібностей окремої особистості; ступінь суспільного, розумового та морального розвитку

індивідуума; інтелектуальне, духовне та естетичне становлення особистості та суспільства; історичний процес та його досягнення (цивілізація).

Культура робить людину соціально успішною – активною, професійно зрілою та цілеспрямованою. Вона характеризує стиль мислення та поведінки, є критерієм освіченості та інтелігентності (Тернопільська В. І., 2015).

Розрізняють культуру внутрішню (світогляд, моральні переконання та загальний рівень розвитку; знання, інтереси, потреби, що виражаються у певних формах культурної поведінки) та зовнішню (визначає зовнішню поведінку людини, впливає на внутрішній світ).

Осмилення феномена культури перегукується з ідеям грецьких софістів, римських стоїків. Спочатку під нею малися на увазі цілеспрямований вплив людини на навколишню природу, а також виховання та навчання людини. У Стародавній Греції культура була синонімом вихованості, в епоху Риму асоціювалася з ознаками особистої досконалості. Відповідно до традицій Середньовіччя культурні цінності, культурна діяльність вважалися породженням божої волі. У період Просвітництва розвиток культури йшов шляхом відповідності гуманістичним ідеалам, надалі – ідеалам просвітителів.

У філософії Нового часу під культурою розуміються різні форми духовного та політичного саморозвитку суспільства і людини, що виявляються у русі науки, мистецтва, моралі, у релігії та державному правлінні. На основі аналізу робіт французьких просвітителів XVIII століття, під культурою розуміємо розвиток людського розуму, спрямованого на те, щоб зробити всіх людей щасливими, які живуть відповідно до запитів і потреб своєї «природної» природи.

Характеризуючи досягнення видатних мислителів минулого у вивченні культури, вчені зазначали, що на цей час заклали поняття «культура вміння» і «культура виховання»; визначали культуру як «...перехідний етап на шляху до вже не безпосередньої, природної, а духовної, також піднятої на висоту образу загальності, нескінченно суб'єктивної субстанційної моральності»;

«Культура – обробка та догляд, обробіток; освіта розумова і моральна»; «...результат «виховання душі», «обробки» індивіда засобами освіти з метою формування у нього певного набору соціальних якостей»; запровадили поняття «обробка людей людьми». І чим досконаліша ця обробка, тим вища культура впливу на людину. Йдеться тут про дві сторони перетворення: «обробку природи людьми» та «обробку людей людьми» (Тернопільська В. І., 2018), тобто про виховання та освіту членів суспільства – їх соціалізацію.

Відповідно до теорії Л.С. Виготського про культурно-історичний розвиток вищих психічних функцій, розвиток дитини і буде культурним процесом. Це означає, що поведінка, психічні процеси формуються відповідно до певної культури, так що тип мислення та спілкування стає подібним до інших. Вчений вважав, що суть культурного становлення особистості полягає в оволодінні процесами власної поведінки, але передумовою є здобуття освіти. У той же час, самоосвіта доступна лише тим, хто досяг певного рівня навчання та виховання.

З погляду Л. Губерського, «культура складається з виражених та прихованих схем мислення та поведінки, які є специфічним досягненням людських спільностей» (Губерський Л., 2012). Розвиваючи цю ідею, вважаємо необхідним пояснити, що засобом зовнішнього вираження культури людини, на наш погляд, виступає її комунікативна сторона – комунікативна культура.

Трактування комунікативної культури, як правило, обмежується описом умінь і навичок, що застосовуються в різних комунікативних ситуаціях, зокрема пов'язаних із сприйняттям та аналізом отриманої інформації, удосконаленням навичок мовної діяльності (читання та слухання, письмової та усної мови).

Слід погодитися з думкою В. Москаленка про те, що є підстави вважати, що базою для найточнішого визначення комунікативної культури має стати сам процес комунікації (Москаленко В., 2015). Усталене її розуміння (слово походить від латинського *communis* – «загальний»)

обмежується просуванням інформації від суб'єкта до суб'єкта з метою передачі деякого змісту, що передбачає зворотний зв'язок, взаєморозуміння. Москаленко В. виділяє інформацію як одностороннє повідомлення та комунікацію як повідомлення, в якому, на відміну від першого, є реакція – відповідь, тобто це повідомлення зі зворотним зв'язком. Комунікація – це процес обміну інформацією між суб'єктом, з одного боку, та організацією, культурою, владою, суспільством, бізнесом тощо, – з іншого. Необхідним елементом цього процесу є інформація; її результативність залежить від джерела, реакції споживача та від їхньої взаємодії (Москаленко В., 2015).

Розкрити природу комунікативної культури дозволяють такі аспекти комунікації: комунікативний (об'єктивний) та комунікаційний (характеризує індивідуальність носія культури). Перший аспект є відображенням динамічного початку будь-якого прагнення потенційності. Він є «що» будь-якої комунікації, тоді як комунікаційне – тканина комунікативного, матерія його актуалізації. Через властивості, навички, здібності, особисті якості розкривається потенційність комунікативної культури (Губерський Л., Андрущенко В., Михальченко М., 2012).

Термін «комунікація» є приватним по відношенню до терміну «спілкування» (форма спілкування, в якій комунікативна функція є головною). Однак у поєднанні зі словом «культура» приватне та спільне міняються місцями: культура спілкування вміщується у ширшу сферу – комунікативну культуру.

Усі функції спілкування, зокрема комунікативна, діють у комплексі і рівноправні. Комунікативна культура як родове поняття включає ознаки одного зі своїх видів – культури спілкування (Губерський Л., Андрущенко В., Михальченко М., 2012).

Аналіз визначень поняття «комунікація» переконує, що універсального формулювання тут немає. Разом з тим виявлено різний обсяг тлумачення: комунікація у вузькому сенсі як передача відомостей із застосуванням різноманітних каналів і знакових систем, як аспект спілкування, та

комунікація у широкому розумінні – синонім слова «спілкування» у всьому багатстві міжособистісних відносин, що ним означаються.

Ю.Вторніковою виділяються кілька видів комунікації: міжособистісна та безособова; усна та письмова; безпосередня та опосередкована; формальна та неформальна; планована та спонтанна; соціальна; економічна; наукова (Вторнікова Ю. С., 2011). Людина повинна володіти всіма цими видами, щоб бути успішною та конкурентоспроможною в суспільстві.

Важливість вербальної та невербальної комунікації у житті школярів відзначена у зарубіжних дослідженнях. І.Бех розглядає комунікацію як засіб адаптації у соціальному середовищі, можливість підвищення навчальних досягнень та особистого успіху у будь-якій діяльності. Досвід спілкування у різних життєвих ситуаціях допоможе дітям розпізнавати та розуміти діапазон емоційних реакцій (Бех І. Д., 2011).

Вивчення проблеми формування комунікативної культури доцільно починати з історичного аспекту, який допоможе простежити шлях розвитку наукової думки: його спрямованість та результати, можливі помилки та протиріччя.

Аналіз наукової літератури, зокрема історії педагогіки, показує, що передумовами розвитку заявленої проблеми слід вважати інтерес до питань розвитку мовлення, традицій красномовства, риторики та культури спілкування (таблиця 1).

Таблиця 1.1.

Основні етапи розвитку проблеми формування комунікативної культури

Етап	Характеристика
Стародавня цивілізація	Вшанування промови-логосу поряд з розумом-логосом. Популярність красномовства, риторики у політичному житті Стародавню Грецію. Комунікація – предмет вивчення двох наукових дисциплін: логіки та лінгвістики. Відродження герменевтики. Зародження писемності та поява професії вчителя. Риторика виступала засобом підвищення рівня

	освіти.
Середні віки та Новий час – кінець XVIII ст.	Риторика була засобом захисту церковних цінностей. Зачеплена проблема розвитку мовлення як основи формування мовного етикету, культури спілкування. Зароджуються суспільні та гуманітарні науки, але серед них немає дисциплін, які вивчають закономірності комунікації.
XIX – початок XX ст.	Розквіт книжкової культури, розвиток газетно-журнальної та бібліотечно-бібліографічної справи, поява телеграфу, телефону, кіно та радіо. У педагогіці та психології звернено увагу на спілкування, його вплив на моральні відносини. Обов'язком вчителя стало стежити грамотністю мови учнів, формувати вони здібності до міркування. Встановлено залежність розумового розвитку дитини від якості спілкування із дорослими.
XX ст.	Виховання та освіта здобула, головним чином, практико-орієнтовану спрямованість. Риторика зникає як самостійний предмет шкільного навчального плану. У межах різних наукових проблем опосередковано розробляються питання мовної культури та етикетного спілкування молодших школярів. Основною формою організації мовного виховання дітей молодшого віку визнана гра, засобами мовного виховання – слово, невербальні кошти, діалогічна мова, розмови про етикет.
Теперішній час	Зроблено спроби сформулювати проблему формування комунікативної культури, розробляється термінологічний апарат. Комунікативна культура сприймається як основа загальної культури особистості; базовий компонент культури. Намітилася певна динаміка у постановці завдань з формуванню комунікативної культури.

Наукове пізнання комунікації починається з античності, коли поряд з розумом-логосом шанували мову-логос. Комунікація вивчалася на стику логіки та лінгвістики. Особливою довірою народу користувалися промовці, які мають красномовством.

Батьківщиною красномовства вважається Стародавня Греція. Володіння словом було там механізмом досягнення успіху та авторитету в суспільстві, насамперед у політиці. «Наставники мудрості», софісти, навчали

мистецтву переконання, аргументації та суперечки. Серед основних способів вчення було завчання напам'ять текстів як зразків для наслідування. Поруч із красномовством удосконалювалася риторика як теорія мистецтва слова.

У Середньовіччі риторика, граматики та діалектика були включені до програми підготовки священнослужителів. Основним методом впливу церкви на парафіян було навчання (вплив на психоемоційну сферу). Це час розвитку науки про християнське проповідництво – гомілетики (ґрунтувалася на вірі, але не на фактах). Авторитет язичництва руйнувався у вигляді спеціально організованих релігійних диспутів, де доводилася істинність нового вчення.

У період зародження середньовічних університетів у програму навчання входить красномовство, що тісно пов'язане з церквою, – схоластика (релігійна філософія). Риторика виступала засобом підвищення загального рівня освіти, привчала мислити, правильно говорити, наслідувати зразки великих людей. Отримала друге народження давньогрецька герменевтика – наука про розуміння та тлумачення поетичних та священних текстів. Розвивається писемність, різні види усної народної творчості, з'являється професія вчителя. Питання риторичної грамотності вивчали Хома Аквінський, Аврелій Августин (Блаженний), Василь Кесарійський, Григорій Назіанзін, Григорій Ніський, митрополит Іларіон, Лука Жидята, Кирило Туровський, Захарія Рітор.

У Новий час зароджуються суспільно-гуманітарні науки, але ще не було інтересу до закономірностей комунікації: у пріоритеті було викладання природничо-наукових знань. Риторика була покликана допомогти учням захищати духовні цінності.

Проблемі розвитку мовлення дітей як основи формування навичок етикету приділяв увагу Я.А.Коменський, стверджуючи, що розум та мову людини слід розвивати з раннього дитинства. У своїх рекомендаціях педагог розглядав володіння жестами, мімікою, інтонацією як основу етичної мовної дії. Засобами вдосконалення мовної майстерності названо: навчання

розумінню образної мови, заучування віршів, використання у роботі з дітьми оповідань, байок, казок. Я.А.Коменський наголошував на важливості уроку як комунікативної системи, де діяльність вчителя та учня взаємопов'язані.

Освіта та педагогічна думка у ХІХ – на початку ХХ ст. зберегли «класичний характер» – домінуючу роль латинської мови, граматики та риторики. Мовознавство не визначалося як соціально-комунікаційна наука та зосередилося на описі, граматичному аналізі та типологізації різних мов.

У середині ХІХ століття вчені не акцентують увагу на вивченні соціальної комунікації, не враховують її життєво важливого значення у існуванні та розвитку суспільства. Психологія вивчала інтроспекцію, «дух народу», біхевіоризм, залишаючи поза увагою обмін смислами між людьми. Стрімкий розквіт книжкової культури, розвиток газетно-журнальної та бібліотечно-бібліографічної справи, поява телеграфу, телефону, радіо та кіно залишилися непоміченими вченими як комунікаційні явища з їх зростаючою соціальною роллю.

Важлива роль тут належить слову вчителя, який, складаючи разом із учнями казки, художні твори, у потрібному руслі формує дитячий світогляд.

Саме у діяльності, вважає В.А. Сухомлинський, необхідно формувати усвідомлення власних емоцій, а також розуміння почуттів іншого; оцінювання ситуації та вибір правильних моральних орієнтирів; усвідомлення важливості відносин, побудованих з урахуванням поваги, подяки; ухвалення сім'ї як життєвої цінності.

Педагогічні погляди В.А. Сухомлинського набувають сучасне звучання з огляду сьогоднішніх досліджень, присвячених формуванню мовної культури дітей за допомогою організації комунікативних ситуацій. Наголошується, що вчення – не просто освоєння знань, а найскладніший світ взаємовідносин.

На основі аналізу психолого-педагогічної літератури, розглядаючи спілкування як важливу складову професійно-педагогічної майстерності, ми виділили здібності, пов'язані з комунікацією (особистісні, комунікативні,

організаторські, академічні, здатність впливу на оточуючих та ін.). Не втратила актуальності тривога педагога з приводу засилля телебачення, яке замінило художню літературу, що стало основним джерелом інформації. Сьогодні ситуація посилюється зловживанням комп'ютером, інтернетом, ігровими приставками.

Науковці визначають шляхи формування комунікабельності у дітей:

- починаючи з раннього віку постійне спілкування з дорослими;
- ретельний відбір вербальних та невербальних засобів спілкування;
- сприятливий психологічний клімат;
- приклад дорослих;
- вміння подолати поганий настрій;
- вміння бути приємним співрозмовником (Корніяка О.М., 2016).

Проблема формування комунікативної культури цікавила вчених давно: від популярності красномовства, риторики у політичному житті Стародавню Грецію до розуміння «комунікації» як предмета вивчення логіки; від розвитку риторики як засобу захисту церковних цінностей до розвитку проблеми розвитку мовлення як основи формування мовного етикету, культури спілкування; від розквіту книжкової культури та засобів масової комунікації до розуміння важливості спілкування в педагогіці та психології; від опосередковано розроблених питань мовної культури та етикетного спілкування до розгляду питань про форми та засоби організації мовного виховання. Нині стоїть питання визначення сутності поняття «комунікативна культура» та шляхів її формування.

1.2. Зміст та структурні компоненти комунікативної культури молодших школярів

Обґрунтування змісту поняття «комунікативна культура» потребує врахування наукових знань з різних напрямків, серед яких: визначення індивідуального характеру формування комунікативної культури молодших школярів; розгляд основних підходів до проблеми; облік вимог державного освітнього стандарту початкової загальної освіти до учнів, що формуються, у навчальних універсальних діях, у тому числі до комунікативних; визначення структури та критеріїв сформованості комунікативної культури молодших школярів; облік вікових особливостей учнів та специфіки їх мовного розвитку у вирішенні заявленої проблеми.

З поняттям «комунікативна культура» пов'язані такі категорії: комунікативні знання; комунікативні вміння; мовна культура (культура мови); комунікативні універсальні навчальні дії; комунікативна компетенція; комунікативна компетентність; комунікативні здібності; комунікативна активність; комунікативний потенціал; комунікативні властивості; мовний етикет; комунікативна поведінка; комунікативні норми; комунікативні традиції

Комунікативні знання, на думку О. М. Корніяки, є узагальненим досвідом людства в комунікативній діяльності, що відображає у свідомості людей комунікативні ситуації в їх причинно-наслідкових зв'язках і відносинах (Корніяка О. М., 2016).

Узагальнивши результати попередніх досліджень, В. І. Тернопільська запропонувала таке визначення комунікативних умінь: «освоєні особистістю способи спілкування, що включають сукупність комунікативних знань і навичок, здатність до спілкування; вміння встановлювати взаємовідносини з людьми та здатність будувати свою поведінку, керувати ними відповідно до завдань спілкування; вміння встановлювати взаємовідносини з людьми та перетворювати їх відповідно до вимог до них» (Тернопільська В. І., 2019).

Формуванню комунікативних умінь молодших школярів було присвячено дослідження Т. Гончара, Т.Грошового, І.Омельянової, О.Кравчук, та ін.

Т. Гончар зазначає, що більшість учених розглядають комунікативні вміння без уваги до феномену комунікативної культури. В основному йдеться про здатність встановлювати взаємини з людьми відповідно до вимог соціуму, а також управляти (на своєму рівні) комунікативним процесом (Гончар Т., 2013). У зв'язку з цим поняття комунікативної культури молодших школярів, яка є частиною загальної культури, потребує подальшої розробки.

Таблиця 1.2.

Класифікація комунікативних знань та умінь залежно від функцій спілкування

Функція спілкування	Комунікативні знання	Комунікативні вміння
Комунікативна	Знання цілей, завдань, засобів, мотивів та стимулів спілкування; способів передачі інформації, змісту спілкування.	Вміння визначати цілі та завдання спілкування, формулювати думки, аналізувати погляди та пропозиції, систематизувати повідомлення, робити висновки, виявляти та доводити помилки, будувати спростування, аргументувати.
Інтерактивна	Знання умов результативності впливу у спілкуванні, включаючи конфліктні ситуації. Управління комунікативною поведінкою.	Вміння переконати, висловити вимогу, рішення, зробити зауваження, провести нараду.
Перцептивна	Знання про поняття «ідентифікація» як здатність уявити себе на місці співрозмовника та «емпатія». Знання власних	Вміння слухати і чути, інтерактивно осмислювати отриману інформацію, розуміти мотиви, передбачати почуття та настрої,

	переваг та недоліків.	прогнозувати відповідні реакції в процесі спілкування.
--	-----------------------	--

Вчені стверджують, що комунікативна культура відображається у мові конкретної людини та реалізується у трьох групах комунікативних умінь:

- 1) модифікування раніше отриманих знань та навичок, прийомів спілкування у новій комунікативній ситуації відповідно до її специфіки;
- 2) знаходження рішення для кожної комунікативної задачі;
- 3) створення та конструювання нових способів та прийомів розв'язання певної комунікативної задачі.

В.Аксьонова пропонує наступне угруповання комунікативних умінь:

- 1) вміння використовувати вербальні та невербальні засоби спілкування; 2) дотримання норм мовного етикету; 3) вміння спілкуватися за умов різних форм діяльності;
- 4) соціально-психологічні вміння: взаємозв'язок, взаєморозуміння, взаємовираження, взаємовідносини, взаємо-вплив;
- 5) психологічні вміння: саморегулювання, самоналаштування, самообілізація;
- 6) володіння монологом, діалогом, полілогом.

У структуру комунікативних умінь, на думку Ф. Бацевича, входить комплекс умінь:

- орієнтовні (оцінка ситуації та її прийняття, ухвалення рішення, комунікативні впливи);
- інформаційно-аналітичні (використання різноманітних джерел інформації);
- прогностичні (проекування власної діяльності, коригування комунікації в ході діяльності, що виникають розбіжності);
- полемічні вміння (комунікабельність, використання вербальних та невербальних засобів спілкування, вміння вести бесіду, діалог);

- креативні вміння (ухвалення рішень у нестандартних ситуаціях, вироблення власної думки, підготовлені та спонтанні мовні виступи);
- рефлексивні вміння (оцінка мовленнєвої діяльності, включаючи власну, вміння планувати комунікативний процес) (Бацевич Ф., 2014).

Мовленнєва культура є важливим компонентом комунікативної культури, що трактується неоднозначно. У науці найчастіше зустрічається його синонім – «культура мови» – сукупність знань, умінь та навичок, що дозволяють будувати власні мовні висловлювання з метою оптимального вирішення завдань спілкування. О.Корніяка, спираючись дані словника С.І.Ожегова вважає, що висока культура мови – це вміння правильно, точно і виразно передавати свої думки засобами мови. Однак лінгвістичної грамотності недостатньо: точність слововживання, дотримання мовних норм повинні поєднуватися з дохідливістю та доречністю мови (Корніяка О., 2016).

До моменту вступу до школи дитина вже має комплекс комунікативних та мовленнєвих компетенцій. Більше того, шкільними програмами передбачено розвиток комунікативно-мовленнєвої сторони особистості, проте недостатньо розглянуто питання формування комунікативної культури молодших школярів. Саме цей факт спонукав розробників державного освітнього стандарту початкової загальної освіти розглянути цю проблему докладніше у рамках концепції універсальних навчальних дій. Комунікація тут розглядається не у вузькому значенні – як передача інформації, а в широкому – як смисловий аспект спілкування та соціальної взаємодії, форма людської активності, спрямована на соціальну взаємодію та полягає в передачі соціально значущої інформації, обміні нею, організації взаємодії суб'єктів комунікації, взаємospрийняття та взаєморозуміння.

До першого класу у дитини мають бути розвинені базові передумови комунікативної компетентності: потреба у спілкуванні; вміння слухати та чути; володіння відповідно до віку вербальними та невербальними засобами; орієнтація на партнера зі спілкування. Майбутні школярі повинні грамотно

оформлювати свої думки та почуття у прості пропозиції; розуміти звернену до них промову; володіти мовними елементами культури спілкування; усвідомлювати себе та інших як цінність; володіти довільними формами спілкування з дорослими.

До комунікативних дій належать:

- уміння слухати та вступати в діалог, враховувати позицію партнера;
- брати участь у колективному обговоренні проблем; інтегруватися в групу однолітків та будувати продуктивну взаємодію з дітьми та дорослими;
- планування навчального співробітництва; пошук та збір інформації;
- вирішення конфліктів;
- управління поведінкою партнера; вміння висловлювати свої думки у заданому контексті;
- володіння монологічною та діалогічною формами мови.

Називаються три групи комунікативних дій (комунікацій): взаємодія, співпраця та інтеріоризація (таблиця 3).

Перша група є інтелектуальним аспектом комунікації та орієнтована на облік позиції співрозмовника/партнера по діяльності. На період навчання у початковій школі у дитині починає розвиватися здатність до подолання егоцентризму, усвідомлення правомочності чужої думки поряд із власним. У цьому велику роль грає середовище однолітків, де, на відміну суспільства дорослих, відсутня субординація відносин.

Таблиця 1.3.

Групи комунікативних процесів (комунікацій) та його характеристика

Групи комунікативної дії	Характеристика комунікативної дії
Взаємодія	Облік позиції співрозмовника чи партнера по діяльності (інтелектуальний аспект комунікації)
Співробітництво	Узгодження зусиль для досягнення спільної мети, організації та здійснення спільної діяльності,

	орієнтація на партнера по діяльності
Інтеріоризація	Комунікативно-мовленнєві дії як засіб передачі інформації, розвиток здатності до рефлексії

Разом з тим у перший клас діти приходять, повною мірою ще не усвідомивши необхідності зважати на інших, ставлячи в абсолютний пріоритет власні інтереси. Це актуалізує проблему підготовки школярів до навчальної співпраці, яка вирішується інтенсивніше в умовах спеціального організованого процесу формування комунікативних дій. Завершення початкового періоду навчання має означати розвинену відповідно до віку здатність школяра до подолання власного егоцентризму, розуміння внутрішнього світу оточуючих, їх почуттів, думок, бажань.

Комунікація як умова інтеріоризації реалізується з опорою на ідею про те, що комунікативно-мовленнєві дії служать засобом передачі інформації та формування рефлексивних здібностей. У нормі до поступлення до школи дитина достатньою мірою повинна вміти будувати власну мову, формулювати зрозумілі та логічні висловлювання, ставити запитання.

Вивчення комунікативних універсальних навчальних процесів дає підстави визнати їх засобом формування комунікативної культури молодших школярів.

Комунікативна компетенція як термін має низку змістовних характеристик. Вона індивідуальна і динамічна: починаючи освоєння рідної мови з примітивної компетенції, людина проходить проміжні стадії, і лише у зрілому віці її здібності набувають якостей стабільності та індивідуальності.

Саме за допомогою комунікативної компетенції досягається цілісність «мова-мова» як засіб (мова) та спосіб виконання (мова). Мовна спрямованість передбачає застосування комунікативно-цінного матеріалу для спілкування рідною мовою. У спілкуванні необхідно врахувати: а) його

тематичну спрямованість; б) характер та зміст діяльності; в) вікові особливості та інтереси комунікантів.

Комунікативна компетентність – це знання, вміння та навички, необхідні для усвідомлення чужих та створення особистих програм мовної поведінки, адекватних цілям, сферам, ситуаціям спілкування.

Комунікативна компетентність займає особливе місце серед соціальних компетентностей через її особливий характер і значущість у формуванні окремого індивіда та людського суспільства в цілому. Вона є втіленням комунікативної культури, яка, у свою чергу, стає запорукою самореалізації та самовизначення, засобом формування та збагачення внутрішнього світу людини, умовою її життя в гармонії з собою та навколишньою дійсністю.

Комунікативна компетентність – структурно складна та водночас цілісна освіта, що забезпечує успішність вирішення основних завдань спілкування, самореалізації особистості; виявляється у володінні лінгвістичними вміннями, дотриманні специфічних соціально-культурних норм мовної поведінки та психологічних законів встановлення міжособистісних контактів, підтримці сприятливої атмосфери, розвиненості емоційно-чуттєвої сфери особистості.

У процесі взаємодії міжособистісні відносини перебувають у динаміці, відбувається обмін знаннями, емоціями, культурно- моральними цінностями і результатами діяльності, втіленими у матеріальну та духовну культуру відповідно до норм і умовами здійснення діяльності (Крайнова Ж., 2013).

Дослідники виділяють такі компоненти структури комунікативної компетентності:

1. Знання та вміння взаємодії, що розуміється як вплив комунікантів один на одного під час спілкування.

2. Норми та цінності взаємодії, перетворення особистості відповідно до умов та цілей спілкування, включаючи вибір вербальних та невербальних засобів комунікації. Норми формують готовність учасників контакту

поводитися відповідно до очікувань, які регламентують громадський порядок.

3. Умови результативності формування комунікативної компетентності.

Комунікативна компетентність формується у процесі соціалізації особистості, у своїй значущими є соціальні та демографічні чинники: вік, стать, соціальне становище, рівень освіти, культурно-етнічна приналежність, професія.

Комунікативна компетентність характеризується такими вміннями: загальнокомунікативними – не пов'язаними суворо з типологією мовних актів, що утворюють найменшу діалогічну єдність; приватнокомунікативними – відповідними структурно-семантичним та прагматичним особливостям діалогічних цілісностей з різними типами ініціативної репліки – питанням, спонуканням та констатацією (Лещенко Г., 2019).

У комунікації залежно від складу комунікантів та специфіки реалізованих технологій виділяються такі різновиди:

- інтраперсональна комунікація (розмова із самим собою);
- міжособова комунікація (беруть участь двоє комунікантів, можлива присутність спостерігачів, включених чи сторонніх);
- групова комунікація (всередині або між групами, індивід-група);
- масова комунікація (друковані видання, радіо, телебачення, Інтернет) (Лещенко Г., 2019).

Комунікативна компетентність – це здатність до мовної діяльності. Вона виражається в умінні користуватися мовою відповідно до соціальних, національно-культурних правил, оцінок і цінностей, що визначають культурологічне знання та допустимий зміст мови; уміння здійснювати комунікативні наміри у типових комунікативних ситуаціях. Загалом йдеться про сукупність відомостей та умінь (мовної, мовної, культурологічної компетенції), необхідних у мовній діяльності.

Таким чином, компетентність – це властивість особистості, компетенція – сфера знань, у якій особистість тією чи іншою мірою поінформована та має практичний досвід.

Комунікативність визначається як «здатність, схильність до комунікації (акту спілкування, комунікативного зв'язку з двома або більше індивідами), заснованої на взаєморозумінні, повідомленні інформації однією особою іншій чи низці осіб, до встановлення контактів та зв'язків», а ознака «комунікативний» – як «схильний, здатний до комунікації, встановлення контактів та зв'язків, що легко встановлює їх» (Крайнова Ж., 2013).

Т. Гончар виділяє основні засоби формування комунікативної компетентності: накопичення досвіду міжособистісного спілкування, що ґрунтується на соціалізації та індивідуалізації; естетична діяльність людини (освоєння ролей творця, читача, глядача, слухача); навчання спілкування за допомогою гри, тренінгу, дискусійних методів, навчального діалогу та ін; розвиток загальної ерудиції – системи надійних знань із галузі історії та культури людського спілкування (Гончар Т, 2012)

Комунікативна активність виступає одним із видів людської активності та знаходить втілення у спілкуванні, встановленні контактів між людьми.

Комунікативна активність є інтегративною характеристикою людини, що комплексно описує динамічні та змістовні сторони її комунікативних особливостей.

Комунікативний потенціал – це характеристика можливостей особистості, яких залежить якість спілкування. Комунікативний потенціал є триєдністю, куди входять:

1) комунікативні властивості: емпатійність, тактовність, товариськість, рефлексивність;

2) комунікативні можливості: реалізовувати особисту програму спілкування; мати ініціативу; відгукуватися на емоційний стан партнерів зі спілкування; виявляти активність; здійснювати самостимуляцію та взаємну стимуляцію у спілкуванні;

3) комунікативна компетентність: вміння програмувати процес спілкування та окрему комунікативну ситуацію; «вживатися» в атмосферу комунікативної ситуації; керувати спілкуванням.

Комунікативний потенціал – комплекс якостей, що характеризує можливості людини у спілкуванні та сприяє рівновазі по відношенню до оточуючих; психологічні якості та риси особистості, що зумовлюють саме її існування в людському суспільстві.

Комунікативні характеристики, за визначенням Ж.Крайнової – це стійкі особливості поведінки особистості у спілкуванні, значущі для її оточення. Ці властивості пов'язані між собою і мають як фізіологічну, і психологічну природу. Систему комунікативних властивостей становлять:

- комунікативна діяльність – взаємодія з метою досягнення спільної мети та налагодження відносин;

- комунікативні здібності – вміння та навички спілкування, прояв індивідуально-психологічних особливостей у спілкуванні;

- комунікативні властивості, залежні від темпераменту, що втілюються в особливостях вербальної та невербальної взаємодії, а також емоційність, тривожність, вразливість та імпульсивність;

- комунікативні риси характеру, що виражають ставлення особистості до дійсності: товариськість, правдивість, ініціативність, старанність; віра в себе, життєрадісність, ввічливість;

- комунікативні властивості, залежні від вольових якостей особистості: обов'язковість, відповідальність, дисциплінованість; цілеспрямованість, самовладання, рішучість, відповідальність, впевненість у собі, сміливість; наполегливість, енергійність;

- комунікативні емоції: почуття розташування, поваги та симпатії; прагнення та бажання ділитися переживаннями, думками (Крайнова Ж., 2013).

Мовний етикет – сукупність мовних формул спілкування стандартних ситуаціях. Під комунікативною поведінкою розуміється сукупність норм та

традицій спілкування певної групи людей, що класифікується на індивідуальні, ситуативні, групові та загальнокультурні норми.

Цікавим є співвідношення термінів «мовленнєвий етикет» та «комунікативна поведінка». Перший поєднує мовні формули ввічливості, які у стандартних комунікативних ситуаціях. Другий же індивідуалізує комунікативний процес за допомогою таких ознак, як тематика спілкування, сприйняття комунікативних дій носіями мови, особливості різних комунікативних сфер (сім'я, колектив, знайомі, незнайомі, іноземці та ін.).

Комунікативна поведінка – це сукупність норм і традицій спілкування: грамотна мова, дотримання етикету та правил комунікації, результативне використання паралінгвістичних засобів, що має в своєму розпорядженні зовнішній вигляд.

Комунікативні норми мають такі різновиди: загальнокультурні (характерні для всієї спільності), групові (для вікової, соціальної, професійної чи гендерної групи), ситуативні (актуалізуються в конкретній ситуації) та індивідуальні (особистісне заломлення комунікативних норм).

Комунікативні традиції включають правила, які не є обов'язковими, проте бажані для виконання та дотримуються більшістю (пропозиція допомоги жінкам, прояв інтересу до успіхів учня, вираження турботи про літню людину) (Крайнова Ж., 2013).

Традиції – це фактор, що стабілізує взаємини, діяльність та життя колективу. Виділяють три групи традицій: ціннісно-історичні (індивідуальні чи групові вчинки, мотиваційна функція та сила яких впливає на сучасників та наступні покоління), звичаї (колективні звички) та ритуали (редуковані форми діяльності минулих часів).

Філософія розглядає комунікативну культуру як вид духовного самовідтворення людей, соціальну та національну спільноти, людську цивілізацію.

Роль своєрідного пульсуючого механізму, що забезпечує життєздатність суспільства, наділяє комунікативну культуру соціологія. Міру

спроможності соціальних інститутів та їх представників тримає у полі зору соціологічний аспект комунікативної культури.

Педагогіка розуміє комунікативну культуру як міру здібностей та готовності особистості чи колективу вступати в контакт і засвоювати цілеспрямовано передану інформацію у різних видах діяльності як знання, уміння та навички; як міру соціалізації підростаючого покоління. Соціальна педагогіка, інакше звана педагогікою середовища, розглядає комунікативну культуру як умову самореалізації та становлення особистості.

Комунікативна культура особистості, як стверджує О.В. Мудрик, – це «система знань, норм, цінностей та зразків поведінки, прийнятих у суспільстві, та вміння органічно, природно та невимушено реалізовувати їх у діловому та емоційному спілкуванні» (О.В.Мудрик, 2016). Вона має загальними ознаками культури та специфічним характером комунікації.

Аналіз дефініцій вчених про зміст поняття «комунікативна культура» привів нас до висновку про те, чи немає єдиної думки до її трактування.

Всебічний аналіз комунікативної культури вимагає обов'язкового звернення до структури цього феномену. Тут пропонується велика різноманітність варіантів, безліч підстав структуралізації, і натомість остаточної, загальноприйнятої точки зору ще немає.

Т.А.Кравченко виділяє п'ять компонентів комунікативної культури (культури мовної поведінки):

- 1) культура мови як спосіб формування та формулювання думки;
- 2) культура мовного етикету як стійкі, загальноприйняті норми спілкування;
- 3) культура мови як засіб вираження думки;
- 4) соматична культура – культура міміки, жестів;
- 5) культура мислення – процес формування та вирішення розумових, комунікативних завдань (Кравченко Т., 2002).

Г.Лещенко розглядає такі компоненти комунікативної культури:

- досвід соціально схваленої поведінки попередніх поколінь – проявляється на індивідуально-особистісному та суспільно-комунікативному рівнях, зумовлює зв'язок комунікативної спадщини з особистістю та суспільством у вигляді знань та уявлень про норми та правила поведінки у комунікативних ситуаціях;
- формування ставлення особистості до себе, оточуючих та до взаємодії як специфічного виду діяльності, що реалізується в системі соціально схвалюваних норм комунікативної поведінки;
- формування позиції особистості процесі взаємодії;
- володіння комунікативними вміннями;
- наявність здатності до саморегулювання (Лещенко Г., 2019).

Як вважає О.П.Кравчук, комунікативна культура має наступний компонентний склад:

- потребностно-мотиваційний компонент (самовдосконалення у спілкуванні, особистісно-орієнтовані взаємини, розуміння партнерів зі спілкування, духовно-моральна спрямованість спілкування, прагнення до розуміння іншого);
- особистісний компонент (особистісно-значущі якості та властивості: товариськість, особистісна атракція, альтруїзм, толерантність, здатність до емпатії);
- рефлексивний компонент (взаємини на основі духовно-моральних цінностей; прийняття іншої думки; комунікативний досвід та його особистісне осмислення);
- практико-дійовий компонент (уміння встановлювати та підтримувати контакти, володіння вербальними та невербальними засобами та технологією спілкування) (О.П.Кравчук, 2011).

Вивчення структури комунікативної культури не є самоціллю. Воно потрібне для планомірної та чіткої організації педагогічного процесу з формування змісту її компонентів і тому має продовження розробку системи

критеріїв оцінювання, а також показників сформованості у відповідних універсальних навчальних дій, що навчаються.

Критерієм є ознака, на підставі якої проводиться оцінка, визначення чи класифікація чогось; міра судження, оцінки будь-якого явища.

Аналіз психологічної та педагогічної літератури виявляє, що єдиного підходу до встановлення критеріїв сформованості комунікативної культури немає.

Л.Я.Лозован називає такими вимірювальними ознаками ступінь сформованості інтерактивної, комунікативної, перцептивної сторін спілкування; наявність особистої програми спілкування, ініціатива у спілкуванні, активність та емпатія у спілкуванні; швидкість засвоєння прийомів спілкування, спрямованість поведінки, рівень розвитку навичок спілкування, ступінь спілкування.

Можна виділити критерії комунікативної культури внаслідок системного аналізу змісту кожного компонента (кожен із них представлений рядом показників):

1. Ціннісне ставлення до спілкування (потребно-мотиваційний компонент). Показники: а) усвідомлення соціальної та особистісної значущості комунікативної культури; б) прагнення самовдосконалення; в) обґрунтування вибору партнерів зі спілкування (характеристика особистісних та ділових якостей, різноманітність вибору).

2. Сформованість комунікативно-значимих якостей особистості (особистісно-емоційний компонент). Показники: а) емоційна стабільність (що виражається ступенем толерантності, врівноваженості); б) особливості характеру (індивідуальне поєднання стійких і змінюваних властивостей (рис) особистості, що визначають типові способи її ставлення до людей; в) емпатія (здатність до розуміння чужого емоційного стану, співчуття, прагнення допомагати).

3. Оцінювання себе як суб'єкта взаємодії з дорослими та однолітками (рефлексивний компонент). Показники: а) здатність здійснювати зворотний

зв'язок (характеризує можливість аналізу дитиною свого внутрішнього світу та наявність рефлексивних очікувань (уявлення про те, що про неї думають інші люди, які становлять коло її спілкування), узагальнення переживань); б) володіти елементами ділової та особистісної самооцінки; в) здатність брати на себе відповідальність за слова та вчинки на основі їх смислової орієнтовної (оцінка майбутнього вчинку з точки зору мотивів, результатів та наслідків, внутрішній план дій) та моральної оцінки.

4. Готовність до співпраці з дорослими та однолітками (практико-дійовий компонент). Показники: а) становище у системі міжособистісних відносин (виявляється у становищі у займаному соціометричній статусі, який відбиває стійкість здатності встановлювати і підтримувати взаєморозуміння у індивідуальних і ділових контактах); б) ступінь володіння формами мовної взаємодії: діалог, полілог (знання правил, вміння ними користуватися); в) володіння комунікативними вміннями (що забезпечують культуру співробітництва у парі, групі (у навчальній та позанавчальній діяльності): організаційними, керуючими, формулюючими, стимулюючими).

Виявлено рівні сформованості кожного з компонентів, що базуються на динаміці прояву показників:

1) духовно-гармонійний (високий) рівень – що виражається узгодженості (гармонії) ціннісного змісту свідомості людини та реального її втілення у поведінці: суб'єктної духовно-моральної активності, здатності самому «творити спілкування», виходячи з власному досвіді і баченні свого місця у міжособистісних відносинах ;

2) формальний (середній) – рівень виконавства, послуху, довільності, переважання «знаних» соціальних мотивів (тобто лише на рівні розуміння, але з регулюючих життєдіяльність);

3) спонтанний (низький) рівень відображає імпульсивну, мимовільну комунікативну поведінку, афективні реакції, неприйняття соціальної ролі як учня.

Щодо учнів початкової школи дослідником виділяються такі критерії:

- мотивація до спілкування, ступінь розвитку комунікативних знань та умінь;
- володіння вербальними та невербальними засобами спілкування, аналіз власної комунікативної діяльності, здатність до оволодіння новими способами спілкування;
- вміння виражати свої почуття та думки, розуміння нормо-правової сторони спілкування та двоканальності комунікативної діяльності;
- здатність до рефлексії та емпатії (Лобчук О., 2002).

Т.І.Гончар критеріями сформованості комунікативної культури молодших школярів вважає комунікативні знання, культуру мови; культуру спілкування; ціннісні орієнтації; комунікативне мислення; дозвільні інтереси (Гончар Т.,2014).

Дослідження дозволяє зробити висновок, що ядром комунікативної культури молодшого школяра служить його комунікативний потенціал, виражений у комунікативних властивостях, здібностях та активності, віднесених до внутрішніх факторів, що формується під впливом мовного етикету, комунікативних норм і традицій, що представляють фактори, виявлені в комунікативному поведінці

Комунікативна культура молодших школярів – це єдність та взаємозв'язок комунікативного потенціалу, що включає комунікативні властивості, комунікативні здібності, комунікативну активність, (внутрішні фактори), та комунікативної поведінки, що включає мовний етикет, комунікативні норми та традиції (зовнішні фактори).

Результативність формування комунікативної культури молодших школярів визначається низкою умов: системністю вивчення проблеми, врахуванням вимог федерального державного освітнього стандарту початкової загальної освіти, існуючих підходів до проблеми формування комунікативної культури, врахуванням специфіки даного педагогічного процесу стосовно молодшого шкільного віку, встановленням етапів формування, впровадження програмно- змістовного блоку, визначенням

критеріїв та показників сформованості комунікативної культури молодших школярів, проведенням діагностичної роботи.

Охарактеризовані вище наукові спостереження, які розкривають педагогічні аспекти мовного спілкування, можуть бути передумовами до вивчення комунікативної культури молодших школярів та пошуку засобів її формування. Сучасний етап розвитку освіти ознаменований прагненням вчених до формулювання проблем комунікативної культури, розробкою термінології, категоріального апарату, переважно шляхом запозичення з інших галузей науки. В даний час вирішення проблеми формування комунікативної культури молодших школярів потребує переходу від аспектного вивчення до системних наукових узагальнень.

Комунікативну культуру розглядають як основу загальної культури особистості, базовий компонент культури, що забезпечує готовність людини до життєвого самовизначення, досягнення гармонії з собою та навколишньої дійсності. Комунікативна культура виступає засобом формування внутрішнього світу особистості, відбиває її спрямованість, життєві ідеали, культуру життєвого самовизначення.

Визначаючи зміст та будову комунікативної культури молодшого школяра, необхідно відштовхуватися від: культурологічного підходу до дослідження цінностей, основних сфер особистості, сутності процесу спілкування як суб'єкт-суб'єктної взаємодії, вікових особливостей комунікативного розвитку, до розуміння дитини як суб'єкта навчальної діяльності та спілкування.

Неправомірно зводити комунікативну культуру до володіння нормативним набором мовних і невербальних умінь, оскільки у разі залишається на «периферії» внутрішня, духовно-моральна суб'єктна активність особистості «творити спілкування», бачити й оцінювати своє у міжсуб'єктних відносинах. В освітній практиці відсутня комплексна програма з формування комунікативної культури, акцент робиться на розвиток комунікативних умінь. Зміст програм підпорядковано розвитку

окремого компонента комунікативної культури – комунікативним умінням (програми з російської мови та читання – націлені засвоєння мовних засобів, здатність створювати тексти; психологічні розвиваючі програми - на поведінкові аспекти).

1.3. Специфіка формування комунікативної культури дітей молодшого шкільного віку

Багато психологів розглядали особливості розвитку комунікативної культури у молодшому шкільному віці. Молодший шкільний вік визначається важливою зовнішньою обставиною у житті кожної дитини – вступом до школи. В останні роки у зв'язку з переходом до навчання з 6 років і запровадженням чотирирічної початкової школи нижня межа цього вікового етапу змінилася і багато дітей стають учнями, починаючи не з 7 років, як раніше, а з 6 років. Відповідно межі молодшого шкільного віку, які з періодом навчання у початковій школі, встановлюються нині з 6-7 до 10-11 років. Вступ до школи вносить найважливіші зміни в життя дитини. Різко змінюється весь уклад її життя, її соціальне становище в колективі, сім'ї.

З перших днів перебування у школі дитина входить у процес міжособистісної взаємодії з однокласниками і вчителем. Протягом молодшого шкільного віку ця взаємодія має певну динаміку та закономірність розвитку. У період адаптації до школи спілкування з однокласниками, як правило, відступає у першокласників на другий план перед великою кількістю нових шкільних вподобань. Контакт між собою школярі здійснюють в особі педагога.

Молодший школяр – це людина, яка активно опановує навички спілкування. У цей період відбувається інтенсивне встановлення дружніх контактів. Придбання навичок соціальної взаємодії з групою однолітків і

вміння заводити друзів є одним з важливих завдань розвитку на цьому віковому етапі.

На думку А.А.Леонтьєва, культура спілкування молодших школярів з однолітками має низку істотних особливостей, які від спілкування з дорослими: найважливіша відмінна риса полягає у розмаїтті комунікативних процесів і широкому діапазоні. У спілкуванні молодшого школяра з однолітком можна спостерігати безліч дій і звернень, які практично не зустрічаються в контактах з дорослими. Школяр сперечається з однолітком, нав'язує свою волю, заспокоює, вимагає, наказує, обманює, шкодує. Саме у спілкуванні з іншими дітьми вперше з'являються такі складні форми поведінки, як вдавання, прагнення вдати, виразити образу, кокетство, фантазування. Ще одна риса спілкування молодшого школяра полягає в його надзвичайно яскравій емоційній насиченості. Підвищена емоційність і розкутість контактів молодших школярів відрізняє їхню відмінність від взаємодії з дорослими. Дії, адресовані однолітку, характеризуються значно вищою адекватною спрямованістю. У спілкуванні з однолітками у молодшого школяра спостерігається в 9 - 10 разів більше експресивно-мімічних проявів, що виражають різні емоційні стани від лютого обурення до бурхливої радості, від ніжності і співчуття до гніву. У молодшому віці школярі втричі частіше схвалюють ровесника й у дев'ять разів частіше вступають із ним конфліктні відносини, ніж із взаємодії з дорослим. У цьому переважають такі вміння: дійові; риторичні; вести діалог; чути і слухати та вести суперечку; вставати на думку іншого; працювати спільно для досягнення спільної мети.

Емоційна насиченість контактів молодших школярів пов'язана з тим, що однолітки стають кращими і привабливими партнерами зі спілкування і значимості спілкування, що виражає ступінь напруженості у спілкуванні та міру спрямованості до партнера, що значно вище у сфері взаємодії з однолітками, ніж із дорослими.

Специфічною особливістю контактів молодших школярів є їх нестандартність і не регламентованість. Якщо у спілкуванні з дорослими навіть найнесміливіші школярі дотримуються певних загальноприйнятих норм поведінки, то при взаємодії з однолітком молодший школяр використовує найнесподіваніші дії та рухи. Цим рухам властива особлива розкутість, ненормованість, незаданість ніяким зразкам: молодші школярі стрибають, приймають химерні пози, кривляються, копіюють один одного, вигадують нові слова і звукосполучення, складають різні небилиці. Подібна свобода дозволяє припустити, що суспільство однолітків допомагає дитині проявити свій самобутній початок. Однак не регламентованість і розкутість спілкування, використання непередбачуваних і нестандартних засобів залишаються відмінною рисою спілкування дітей молодшого шкільного віку.

Переважання ініціативних дій над діями у відповідь також є особливістю спілкування молодших школярів. Особливо яскраво це проявляється в неможливості продовжити і розвинути діалог, який розпадається через відсутність активності у відповідь партнера. Для молодшого школяра найважливіше його власну дію чи висловлювання, а ініціативу однолітка здебільшого не підтримує. Ініціативу дорослого дитина в молодшому шкільному віці приймає та підтримує приблизно вдвічі частіше. Чутливість до впливів партнера значно менше у сфері спілкування коїться з іншими дітьми, ніж із дорослими. Така неузгодженість комунікативних дій часто породжує конфлікти, протести, образи серед молодших школярів.

Перелічені особливості відбивають специфіку конфліктів серед учнів молодшого шкільного віку. Але зміст спілкування істотно змінюється від десяти до п'ятнадцяти років. Протягом молодшого шкільного віку культура спілкування однолітків один з одним істотно змінюється за всіма параметрами: змінюються зміст потреби, мотиви та засоби спілкування. Ці зміни можуть протікати плавно, поступово, проте в них спостерігаються якісні зрушення або переломи. Перший перелом зовні проявляється у різкому

зростанні значимості інших молодших школярів у житті молодшого школяра. Якщо до моменту свого виникнення і на протязі від одного - двох місяців його перебування в школі, його потреба в спілкуванні з однолітком займає досить скромне місце, то у старших молодших школярів ця потреба висувається на перше місце, тепер вони починають явно віддавати перевагу суспільству інших молодших школярів, дорослому або одиночній грі. Другий перелом зовні виражений менш чітко, проте він не менш важливий. Це перелом пов'язаний з проявом виборчих уподобань, дружби з виникненням більш стійких і глибоких відносин між дітьми.

Культура спілкування молодших школярів формується за різними напрямками: кількісне накопичення (збільшується словниковий запас школяра, обсяг його суджень), якісні зміни (мова стає більш зв'язковою, змінюється вимова, мовлення дитини можна вже розуміти без особливих проблем). Досягненню стійких позитивних результатів сприяє запровадження спеціально підібраних вправ і ситуацій на уроках літературного читання, які мають бути спрямовані на те, щоб дитина пропустила всі вчинки, здійснені літературним героєм, через себе, таким чином, вона вчиться любити, дружити, вірити та аналізувати різні ситуації, що виникають у житті.

Таким чином, при вихованні комунікативної культури молодших школярів необхідно враховувати психолого-педагогічні особливості розвитку молодших школярів.

Молодший шкільний вік є одним із найбільш важливих і відповідальних періодів у житті кожної дитини. У процесі його розвитку відбувається зміна всіх психічних процесів, які у свою чергу, докорінно змінюють особистість дитини.

Відзначаючи плідність проведених досліджень, слід відмітити, що у педагогічній теорії повною мірою не осмислена проблема формування комунікативної культури молодших школярів. Вчених більше займало питання розвитку комунікативних умінь, ніж формування комунікативної

культури, тоді як саме вона, на наш погляд, є умовою успішної соціалізації дитини до життя в суспільстві і тому заслуговує на всебічне вивчення.

Молодший шкільний вік є оптимальним для формування комунікативної культури завдяки комплексу особливостей розвитку школяра.

Дитина, вступаючи до першого класу, знаходить собі нове місце у соціальному просторі, в нього з'являються постійні обов'язки, пов'язані з навчанням. Школа створює передумови для розвитку свідомості та мислення. На цьому етапі розвитку дитина здатна придати установку «я хочу» на користь «я повинен», у ньому формується рефлексія. Завдяки цьому формується звичка діяти відповідно до вимог суспільства.

Нові вимоги щодо мовного розвитку підвищують відповідальність дитини за власне мовлення, зокрема у процесі взаємовідносин з однокласниками та викладачами.

Навчально-виховна робота викликає зміни у взаєминах школяра як з однолітками, так і з дорослими. Модель взаємодії «дитина – доросла» доповнюється новим різновидом – «дитина – вчитель». Період початкової школи сприятливий для виховання: дитина беззастережно приймає нові вимоги, правила, тому легко доступна для соціальних впливів педагога.

На початку шкільного періоду дитина звикає до домінуючої довільності своєї поведінки. Він навчається усвідомлено формулювати цілі, шукати, знаходити методи їх досягнення, долати труднощі. Дане психічне новоутворення входить в основу формування комунікативної культури, оскільки спрямоване на адаптацію, інтеграцію та самоствердження особистості у шкільному житті та в суспільстві загалом.

У молодшому шкільному віці з'являються причини формування соціально значимих аспектів. З них найяскравіше ілюструють комунікативну культуру контактність, толерантність, емпатійність, доброзичливість. Їхні основи і можуть бути закладені в дитину педагогом.

Діти не втратили інтересу до гри. Її можливості використовуються вчителем для вироблення у школярів навчальних умінь, а отже, мають цінність і у формуванні комунікативної культури.

Соціально-педагогічний підхід до формування комунікативної культури молодших школярів полягає у цілеспрямованому створенні сім'єю та школою особливих умов співробітництва та спільної діяльності дітей.

Фактори, що впливають на формування комунікативної культури молодших школярів – соціально-педагогічні явища, що стали рухомими.

Дані фактори поділяються на внутрішні, що залежать від молодшого школяра та його розвитку (психолого-педагогічні особливості розвитку; рівень сформованості комунікативної культури; життєвий досвід; мотиви до комунікативної діяльності) та зовнішні, що створюють умови для формування такої культури (фактор середовища; суб'єкти організації комунікативної діяльності, об'єкти навколишньої дійсності, специфіка формування комунікативної культури у молодшому шкільному віці, засоби та форми організації).

Середовище – простір самореалізації людини, її взаємодії із зовнішнім світом. У школі вона цілеспрямовано формується залежно від розв'язуваних педагогічних завдань (так звана педагогіка середовища – сім'я, школа, засоби масової інформації, інтернет, соціальні мережі, іграшки та ігри, книги, коло друзів, авторитетні особи, вулиця тощо). д.) і, у тому числі, може надавати сприятливі умови для розвитку у дітей комунікативної культури.

Діяльність, що сприяє формуванню комунікативної культури молодших школярів, – це гра, вчення, спілкування та праця.

Висновки до першого розділу

У процесі дослідження нами було вичвлено, що комунікативна культура є частиною загальної культури особистості.

Комунікативна культура як предмет самостійного міждисциплінарного дослідження знайшла відображення у наукових працях загальнотеоретичного плану, де узагальнено результати досліджень різних наукових шкіл, напрямів та підходів з метою побудови загальної теорії комунікації. Проблема формування комунікативної культури особистості є аспектом широкої проблеми – інкультурації – «входження» людини у світ культури, залучення до культурних цінностей соціуму. Загальна культура, як багатостороннє поняття, має цілий комплекс приватних проявів (психологічна, моральна, етична культура тощо) – так званих культурних компетенцій. Особливе місце тут посідає комунікативна культура.

Нами було визначено основні етапи розвитку проблеми формування комунікативної культури. Передумовою слід вважати інтерес до питань розвитку мови, красномовства, риторики та культури спілкування, які вказали на актуальність вивчення комунікативної культури молодших школярів та пошук засобів її формування.

Етапи розвитку проблеми формування комунікативної культури: виховання та школа у Стародавньому світі (красномовство та риторика як сфера політики та освіти); виховання та освіта в Середні віки та Новий час (риторика – засіб захисту православних духовних цінностей, розвиток мови як основа мовного етикету); педагогічна думка XIX – початку XX ст. (розквіт книжкової культури та ЗМІ; розуміння педагогічного спілкування як запоруки моральних відносин, підвищена увага вчителів до мови школярів); педагогіка XX ст. (Гра як основний засіб мовного виховання, навчання діалогічного мовлення, бесіди про етикет); сучасний розвиток освітнього процесу (вирішення завдань з формування комунікативної культури).

Сучасний етап розвитку освіти ознаменований прагненням вчених до формулювання проблем комунікативної культури, розробки термінології, категоріального апарату, переважно шляхом запозичення з інших галузей науки. Нині вирішення проблеми формування комунікативної культури молодших школярів потребує переходу від аспектного вивчення до системних наукових узагальнень.

Встановлено місце поняття «комунікативна культура» у семантичному ряду.

Словосполучення «комунікативна культура» знаходиться на стику понять «культура» та «комунікація». Культура – це те, за допомогою чого людина набуває соціальної активності, професійної зрілості та цілеспрямованості. Вона характеризує стиль мислення та поведінки людини, освіченість та інтелігентність. Комунікація – це процес взаємодії на основі обміну інформацією між суб'єктом, з одного боку, та організацією, культурою, владою, суспільством, бізнесом тощо. - з іншого.

З поняттям «комунікативна культура» утворюють загальне семантичне поле такі категорії: комунікативні знання; комунікативні вміння; мовна культура, чи культура промови; комунікативні універсальні навчальні дії; комунікативна компетенція; комунікативна компетентність; комунікативні можливості; комунікативна активність; комунікативний потенціал; комунікативні властивості; мовний етикет; комунікативна поведінка; комунікативні норми; комунікативні традиції; комунікативна культура

Аналіз понять, що характеризують комунікативну культуру, їх перетинів, дозволяє укласти: по-перше, сфери їх значень і становлять область, яка разом узята позначається словосполученням «комунікативна культура»; по-друге, у цій галузі встановлено аспект, що потребує окремого розгляду, але досі не отримав належної уваги – поняття «комунікативна культура молодших школярів».

Конкретизовано наукове уявлення про зміст поняття «комунікативна культура молодшого школяра».

Комунікативна культура молодших школярів – це єдність та взаємозв'язок комунікативного потенціалу, що включає комунікативні властивості, комунікативні здібності, комунікативну активність, (внутрішні фактори), та комунікативної поведінки, що включає мовний етикет, комунікативні норми та традиції (зовнішні фактор).

Структурними компонентами комунікативної культури молодших школярів є: 1) комунікативні здібності (властивість особистості, що забезпечує здатність до взаємодії з урахуванням комунікативних можливостей співрозмовника (мовних, мовних, комунікативних)); 2) комунікативні характеристики (соціально-значущі, стійкі особливості поведінки особистості спілкуванні – емпатія, толерантність (зокрема такт і рефлексія)); 3) комунікативна активність (готовність особистості діяти адекватно комунікативної ситуації, що склалася, виходячи з його ініціативи).

Виявлено специфіку формування комунікативної культури молодших школярів – комплекс таких положень: облік рівня розвитку дитини, вікових, особистісних, мовних особливостей та соціально-культурної диференціації молодших школярів; опора на увагу, навички та звички дітей як основу формування комунікативної культури, а також розуміння ввічливості, толерантності, поваги, емпатії необхідними умовами цього педагогічного процесу; єдність вимог до комунікативної культури молодших школярів; пріоритет ігрових форм організації педагогічного процесу; задоволення потреб молодших школярів, вкладених у їх самореалізацію; дидактичний комунікативний вплив педагога.

Дослідженням доведено, що молодший шкільний вік є оптимальним для формування комунікативної культури молодших школярів із низки причин. Школа – нове місце у соціальному просторі зв'язків та відносин школяра. Там виникають постійні обов'язки, пов'язані з навчанням. Зароджуються передумови формування теоретичної свідомості та мислення, мотиву «Я винен» і рефлексивності; розвивається здатність діяти відповідно до соціальних, традиційних, нормативних вимог суспільства; підвищується

відповідальність молодшого школяра за власну мову, її грамотність, за поведінку у взаєминах з однокласниками та вчителями. Дитина піднімається на новий рівень у системах «дитина – доросла», «дитина – батьки». Більше того, виникають нові стосунки – «дитина – вчитель». Закріплюється довільний характер діяльності як психічне новоутворення, основа формування комунікативної культури, спрямована на адаптацію, інтеграцію та самоствердження дітей у шкільному житті та суспільстві загалом.

РОЗДІЛ 2

ОРГАНІЗАЦІЙНО-МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ В УМОВАХ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ

2.1. Діагностичне дослідження рівнів сформованості комунікативної культури учнів початкової школи

Теоретичні знання, отримані в результаті аналізу психолого-педагогічної літератури, дозволили нам розпочати емпіричне дослідження, спрямоване на визначення рівня розвитку комунікативної культури дітей молодшого шкільного віку.

Для реалізації мети та завдань дослідження нами застосовувався комплекс науково-дослідних методів:

- методи теоретичного дослідження: порівняльний та порівняльний аналіз результатів спостереження за учнями;
- методи емпіричного дослідження: вивчення теоретичної літератури, дослідно-експериментальна робота;
- діагностичні методи: анкетування та спостереження.

При організації дослідження було поставлено завдання дослідити рівень розвитку комунікативної культури у молодших школярів, а також теоретично обґрунтувати організаційно-методичне забезпечення формування комунікативної культури в умовах Нової української школи.

Під час підготовки та планування дослідно-експериментального дослідження ми організували констатувальне дослідження, що дозволило визначити стан сформованості комунікативної культури дітей молодшого шкільного віку.

Констатувальне дослідження було проведено на базі Боянського ліцею «Лідер» (с. Бояни, р-н Новоселицький, обл. Чернівецька).

Мета констатуючого експерименту полягала у виявленні рівня сформованості комунікативної культури дітей молодшого шкільного віку.

В експерименті брав участь клас у кількості 20 осіб.

Нами були поставлені такі завдання дослідження:

1) організувати діагностику сформованості комунікативної культури молодших школярів;

2) намітити шляхи вирішення проблеми.

Для організації діагностики комунікативної культури молодших школярів ми орієнтувалися на взаємозалежні компоненти, які були описані нами у попередніх параграфах: пізнавальний, емоційно-оцінний та поведінковий.

Для визначення рівня сформованості пізнавального компонента комунікативної культури використовували метод комунікативного інтерв'ювання (див.додаток А). За допомогою цього методу ми встановили рівень знань учнями формул мовного етикету: вітання, подяки, прощання, вибачення, прохання.

Результати анкетування оброблялися за допомогою «ключа». Відповіді учнів аналізуються за такими критеріями: 2 бали – вірно відповів на запитання, навів 3 і більше прикладів етикетних норм; 1 бал – чітко відповів на питання, навів 1 – 2 приклади етикетних слова. 0 балів – відповідь неточна або неправильна.

Рівні сформованості пізнавального компонента:

Високий – 10 – 12 балів

Середній – 7 – 9 балів

Низький – 6 балів

Результати отриманих даних анкетування у класі ми помістили в таблицю 2.1.

Таблиця 2.1.

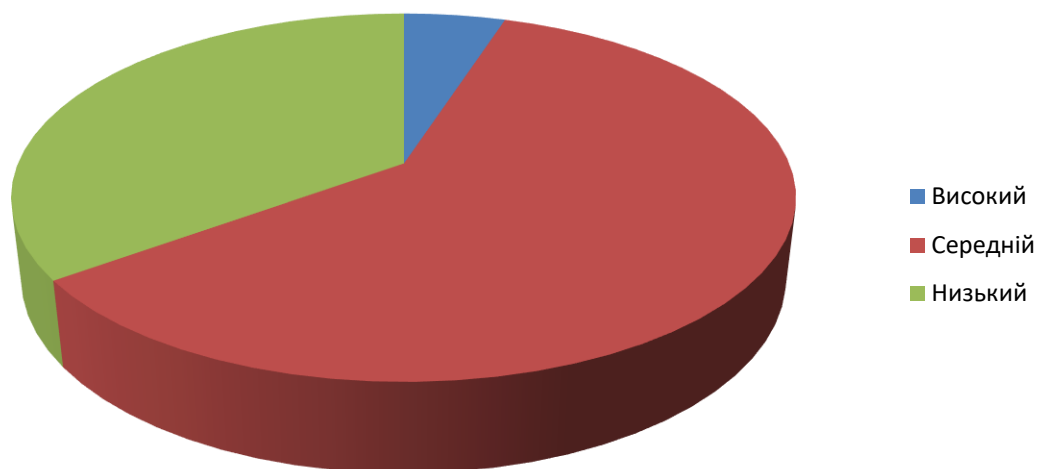
Рівні сформованості пізнавального компонента комунікативної культури учнів

№п/п	Список класу	Результати сформованості пізнавального компонента учнів	Рівні сформованості пізнавального компонента учнів
------	--------------	---	--

		1	2	3	4	5	6	В 10-12 б	С 7-9 б	Н 4-6 б
1.	Наталка А.	1	0	0	2	2	2		+	
2.	Дарина Г.	1	2	2	1	1	1		+	
3.	Дмитро Г.	1	0	0	2	1	1			+
4.	Анастасія Д.	2	1	0	0	1	1			+
5.	Ксенія Д.	2	2	1	1	2	1		+	
6.	Сашко З.	1	2	2	1	0	2		+	
7.	Оленка И.	1	2	0	0	1	0			+
8.	Анна К.	0	1	2	2	2	1		+	
9.	Сергій К.	2	2	1	2	2	2	+		
10.	Оленка Л.	1	0	2	1	2	1		+	
11.	Микита М.	2	1	0	0	2	1			+
12.	Максим Р.	2	1	1	1	2	2		+	
13.	Віка С.	2	2	1	0	1	2		+	
14.	Дмитро Т.	0	1	1	2	0	1			+
15.	Марія Ф.	1	2	2	1	1	1		+	
16.	Софійка П.	1	0	2	1	2	1		+	
17.	Михайло Д.	2	1	0	0	2	1			+
18.	Катерина Ж.	2	1	1	1	2	2		+	
19.	Сергій Т.	2	2	1	0	1	2		+	
20.	Марина А.	0	1	1	2	0	1			+
Всього учнів у %								1 5%	12 60%	7 35%

Результати діагностики пізнавального компонента комунікативної культури учнів представлені на діаграмі 2.2.

2.2. Рівні сформованості пізнавального компонента комунікативної культури учнів

Ми встановили, що у 3 «Б» класі рівні сформованості пізнавального компонента комунікативної культури розподілилися в такий спосіб: високий – 1 учень (5% від загальної вибірки досліджуваних цієї групи), середній – 12 респондентів (60%), низький – 7 опитаних (35 %).

Таким чином, провівши діагностику пізнавального компонента комунікативної культури учнів, ми виявили, що знання формул мовного етикету невисоке, що, своєю чергою, негативно впливає міжособистісне взаємодія учнів.

Для визначення рівня сформованості емоційно-оцінного компонента комунікативної культури молодших школярів нами було проведено тестування «Чи я добрий?» (див.додаток Б).

Даний тест «Чи я добрий?» допомагає виявити доброзичливість, емоційність учнів стосовно іншим. Усі люди дуже різні. Одні готові віддати останнє своєму другу та просто знайомому; в інших і «снігу взимку» не допитаєшся. Відповісти на ці запитання допоможе тест. У бланку відповідей навпроти номера кожного питання, учні повинні були відповісти слово «так» чи «ні».

Результати цього анкетування оброблялися за допомогою «ключа»: учень отримує 1 бал за кожен відповідь «так» (+) на запитання 2, 3, 6, 7, 9, 10, 12, 13 та за відповідь «ні» (-) на питання 1, 4, 5, 8, 11.

Високий рівень – більше 10 балів: учень вміє спілкуватися з оточуючими, він їм подобається, у школі та у дворі у нього багато друзів.

Середній рівень – від 6 до 9 балів: учень добрий не з усіма, доброта - питання випадку. Для одних він може піти на все, спілкування з ним більш ніж приємне для тих, хто йому не подобається. Потрібно намагатися, щоб оточуючі не ображалися.

Низький рівень - 5 і нижче балів: спілкування викликає труднощі. Необхідно бути доброзичливішим, і в тебе буде більше друзів. Адже дружба потребує добрих стосунків.

Результати анкетування представлені нами у таблиці 2.3.

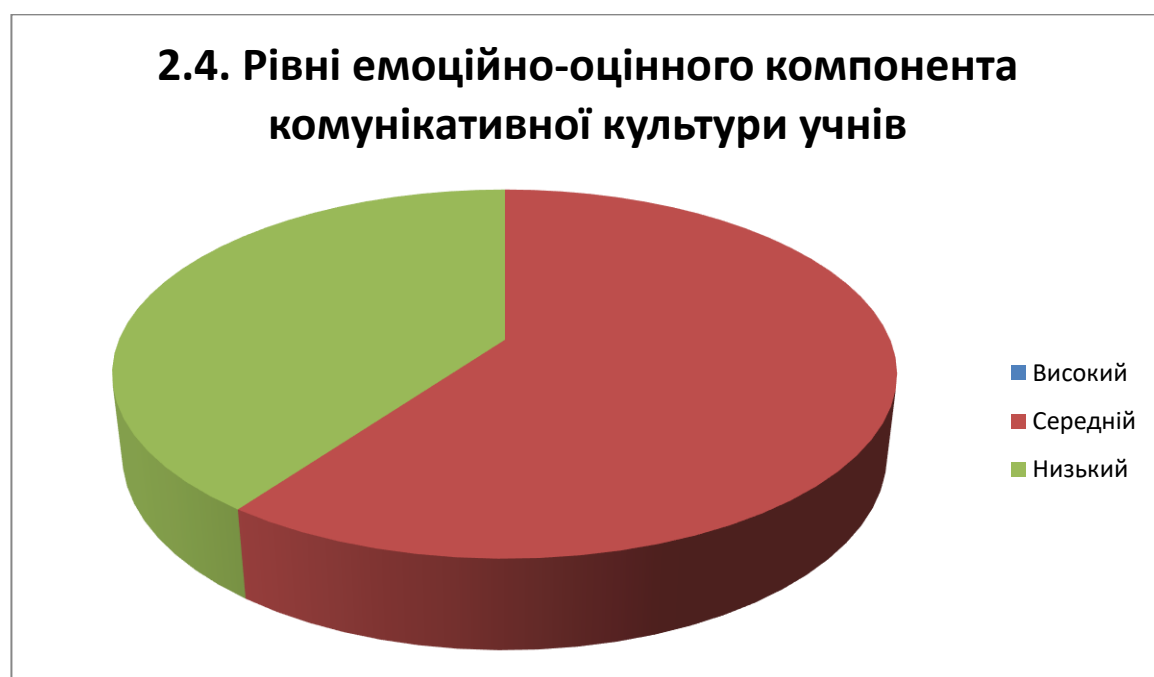
Таблиця 2.3.

Рівні сформованості емоційно-оцінного компонента комунікативної культури учнів

№ п/п	Список класу	Результати тестування «Чи я добрий?»													Рівні сформованості емоційно-оцінного компонента		
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	В	С	Н
1.	Наталка А.	1	1	0	1	1	1	1	0	0	1	0	0	1		+	
2.	Дарина Г.	1	0	0	0	1	0	1	1	0	1	1	1	1		+	
3.	Дмитро Г.	0	0	1	0	1	1	1	0	0	0	0	1	0			+
4.	Анастасія Д.	1	0	0	1	1	1	0	1	0	0	1	1	0		+	
5.	Ксенія Д.	0	0	0	1	1	0	1	0	0	1	0	0	0			+
6.	Сашко З.	1	0	0	0	0	1	1	0	0	1	0	0	0			+
7.	Оленка И.	1	1	0	0	0	0	1	1	1	0	0	1	1		+	
8.	Анна К.	1	1	0	1	1	1	1	0	0	1	1	0	0		+	
9.	Сергій К.	0	0	1	0	1	1	1	1	1	0	0	0	0		+	
10.	Оленка Л.	1	0	1	1	0	1	0	0	0	0	0	1	0			+
11.	Микита М.	0	0	0	1	1	0	0	1	0	1	1	0	0			+

12.	Максим Р.	1	1	0	0	1	0	1	1	1	1	1	0	1		+	
13.	Віка С.	0	1	0	0	0	1	1	0	0	0	0	0	0			+
14.	Дмитро Т.	1	1	0	0	1	0	1	1	1	1	0	0	1		+	
15.	Марія Ф.	0	1	1	0	0	0	0	0	1	1	1	0	1		+	
16.	Софійка П.	0	0	0	1	1	0	0	1	0	1	1	0	0			+
17.	Михайло Д.	1	1	0	0	1	0	1	1	1	1	1	0	1		+	
18.	Катерина Ж.	0	1	0	0	0	1	1	0	0	0	0	0	0			+
19.	Сергій Т.	1	1	0	0	1	0	1	1	1	1	0	0	1		+	
20.	Марина А.	0	1	1	0	0	0	0	0	1	1	1	0	1		+	
Всього учнів														0	12	8	
у %															60	40	

Отримані результати рівнів сформованості емоційно-оцінного компонента комунікативної культури учнів показано на діаграмі 2.4.

Ми встановили, що класі рівні емоційно-оцінного компонента комунікативної культури розподілилися в такий спосіб: низький – 8 учнів (40%), середній – 12 учнів (60%), високий рівень встановлено (0%).

Ми встановили, що загальний результат перевірки визначення сформованості емоційно-оцінного компонента комунікативної культури

можна сформулювати так: «Доброта – питання випадку». Діти бувають добрими не з усіма людьми. Це не так уже й погано, проте потрібно бути уважнішими у своїх стосунках з оточуючими, терплячішими та добрішими з тими, кого не знаєш.

З метою визначення рівня сформованості поведінкового компонента комунікативної культури молодших школярів ми запропонували учням розібрати мовні ситуації та виявити їхнє ставлення до запропонованої проблеми. Мовні ситуації та «ключ» для їх обробки представлені нижче

Мовні ситуації для визначення рівня сформованості поведінкового компонента комунікативної культури молодших школярів:

Ситуація 1. Назустріч один одному йдуть двоє друзів. Один з них тицьнув приятеля в плече так, що він насилу встояв на ногах, і крикнув: «Привіт!». Чи можна таку поведінку вважати ознакою гарного виховання? Чому?

Ситуація 2. Звертаючись до продавця, Надя сказала: «Пачку молока та пачку сиру». Яке слово дівчинка забула сказати?

Ситуація 3. Уявіть, що у театрі. Підкресліть правильну відповідь на запитання:

Як потрібно проходити на своє місце? (Обличчям до сидячого або спиною). Що при цьому треба сказати? (Дякую, вибачте; вибачте, будь ласка, дякую).

Ситуація 4. Що не можна робити у громадському транспорті? Наголосіть. (Розглядати пасажирів, ставити питання кондуктору, кидати сміття, поступатися місцем старшим, ввічливо звертатися до пасажирів).

Ситуація 5. Діма та Олег увійшли до автобуса. Пасажирів було багато, Діма став пробиватися до компостера. «Вибачте, пропустіть, будь ласка, мені потрібно пробити талон», - говорив він. Олег звернувся до сусіда зі словами: «Передайте, будь ласка, талон». Хто з хлопчиків зробив краще? Чому?

Ключ обробки мовних ситуацій. 0 балів – дитина не розуміє ситуацію та відповідає неправильно; 1 бал – учень сумнівається у правильності своєї відповіді; 2 бали – вірно, відповів на запитання.

Високий – 8 – 10 балів

Середній – 5 – 7 балів

Низький – 4 бали та нижче

Результати даних ми представили в таблиці 2.5.

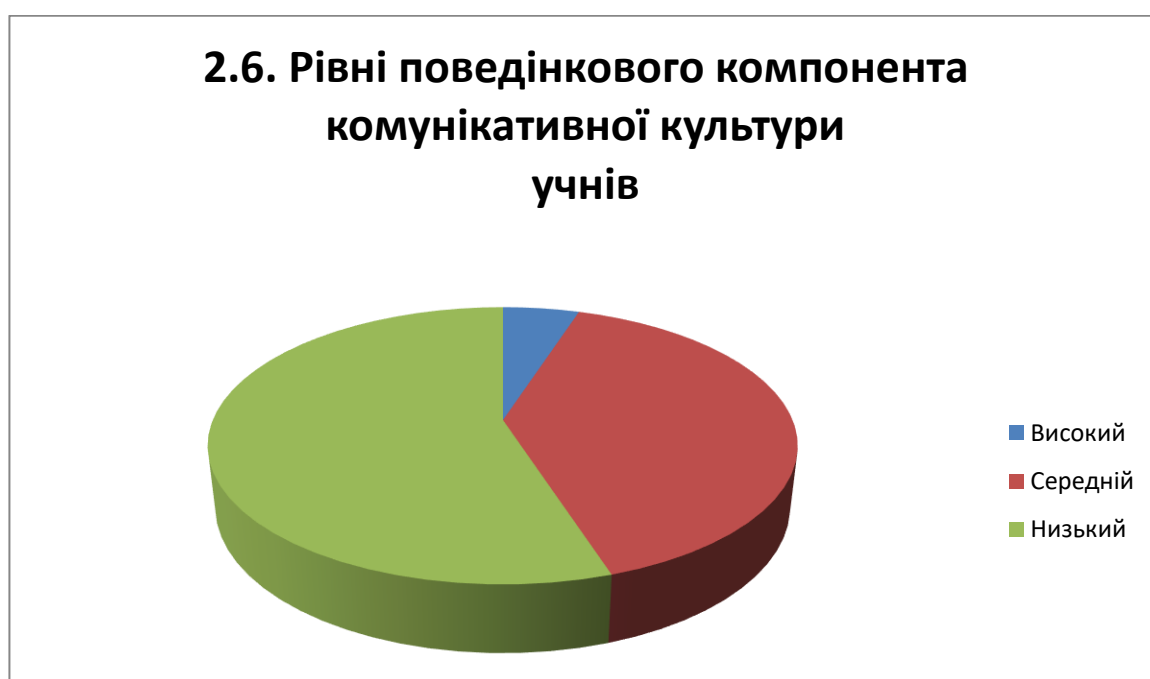
Таблиці 2.5.

Рівні сформованості поведінкового компонента комунікативної культури учнів

№ п/п	Список класу	Результати обробки відповідей учнів на мовні ситуації					Рівні сформованості поведінкового компонента комунікативної культури учнів		
		1	2	3	4	5	В	С	Н
1.	Наталка А.	2	1	1	1	1		+	
2.	Дарина Г.	1	0	0	2	1			+
3.	Дмитро Г.	0	1	1	0	2			+
4.	Анастасія Д.	2	2	1	0	1		+	
5.	Ксенія Д.	1	1	0	1	1			+
6.	Сашко З.	2	1	0	0	1			+
7.	Оленка И.	1	0	1	2	2		+	
8.	Анна К.	1	1	0	1	0			+
9.	Сергій К.	2	1	0	1	0			+
10.	Оленка Л.	2	1	2	2	1		+	
11.	Микита М.	1	1	2	1	2		+	
12.	Максим Р.	0	1	1	1	1			+
13.	Віка С.	2	1	2	2	1	+		
14.	Дмитро Т.	1	1	0	1	1			+
15.	Марія Ф.	2	2	1	0	1		+	
16.	Софійка П.	2	1	0	0	1			+
17.	Михайло Д.	1	0	1	2	2		+	

18.	Катерина Ж.	1	1	0	1	0			+
19.	Сергій Т.	2	1	0	1	0			+
20.	Марина А.	2	1	2	2	1		+	
Всього учнів							1	8	11
у %							5%	40%	55%

Для наочного уявлення отримані результати рівня сформованості поведінкового компонента комунікативної культури учнів класу показано на діаграмі 2.6.

Ми встановили, що у класі рівні поведінкового компонента комунікативної культури розподілилися в такий спосіб: низький – 11 учнів (55%), середній – 8 учнів (40%), високий рівень – 1 учень (5%).

Отже, підсумовуючи отримані дані щодо кожного компонента, тобто визначивши середнє арифметичне на основі сумування показників за всіма компонентами комунікативної компетентності, ми встановили рівні сформованості комунікативної культури учнів, а саме: до низького рівня належать 9 учнів (45%), до середнього – 10 учнів (50%), до високого рівня належить 1 учень (5%) (див. діаграму 2.7.)

Таким чином, в ході організації та проведення діагностики на констатуючому дослідженні за допомогою спеціально підібраних методик ми отримали результати відповідно до компонентів комунікативної культури: пізнавальної, емоційно-оцінної та поведінкової. На основі отриманих даних ми зробили висновок, що необхідна ретельна організація роботи з цілеспрямованого формування комунікативної культури молодших школярів.

2.2. Реалізація умов формування комунікативної культури молодших школярів в умовах НУШ

Сучасні вчені свідчать про те, що, незважаючи на посилення уваги педагогів до цієї проблеми, на практиці поки що не виявлено належний рівень формування комунікативної культури молодших школярів.

Нині формування комунікативної культури молодших школярів одна із насущних проблем сучасного початкового освіти, що у періоді динамічного оновлення.

Будучи базою, фундаментом подальшої освіти, початковий ступінь шкільного навчання забезпечує пізнавальну мотивацію та інтереси учнів, готує їх до співробітництва та спільної діяльності з учителем та однокласниками, формує основи моральної поведінки, що визначає відносини особистості із суспільством.

Молодший шкільний вік є сензитивним періодом у розвиток загальних здібностей та зміцнення психологічного здоров'я дітей. Відповідальність за психічне здоров'я та формування загальних здібностей дитини лежить на батьках, вихователях, педагогах, які мають грамотно організувати життя, діяльність та спілкування, зважаючи на вікові закономірності та з індивідуальними особливостями дитини.

Формування комунікативної культури молодших школярів є одним із важливих завдань сучасної початкової школи. Більшість науковців вважають, що комунікативна культура є структурним компонентом загальної культури і має на увазі сукупність знань, умінь і навичок, що дозволяють використовувати свої психічні, фізичні та особисті якості для вирішення комунікативних цілей.

У процесі формування комунікативної культури особистість піддається внутрішнім та зовнішнім змінам, також змінюється її свідомість та діяльність.

Як зазначалося нами у попередніх параграфах, найбільш сприятливим періодом для формування культури мови є молодший шкільний вік, у зв'язку з тим, що:

- ✓ у дитини з'являється нова соціальна роль, нові обов'язки, пов'язані з навчанням, також починають з'являтися передумови теоретичного мислення;

- ✓ у молодшого школяра починає переважати мотив «я повинен» над мотивом «я хочу». Дитина контролює свою поведінку відповідно до норм і правил, прийнятих у суспільстві.

Формування комунікативної культури потребує створення педагогічних умов, що відображають специфіку самого процесу. Умови формування комунікативної культури – це сукупність заходів, сконструйованих педагогом, спрямованих на вирішення завдання підвищення рівня сформованості комунікативної культури молодших школярів, які представляють цілеспрямований відбір, конструювання та застосування засобів, методів та форм організації спілкування у спільній діяльності.

Можна виділити суб'єктивні та об'єктивні умови, що впливають на формування комунікативної культури. До суб'єктивних умов віднесемо: потреби та мотиви комунікативної діяльності; емоційно-психологічний стан та відношення школяра до здійснюваної діяльності; досвід організації та здійснення комунікативної діяльності вчителями та батьками, що включають теоретичну поінформованість, сформованість умінь; відповідність змісту процесу формування комунікативної культури індивідуальним особливостям школярів

До об'єктивних умов віднесемо: організаційно-педагогічні, дидактичні, ресурсні, у тому числі використання нових форм зв'язку (медійні засоби).

Організаційно-педагогічні умови:

- ✓ цілісний освітній простір, що містить класні та позакласні заходи;
- ✓ підготовка навчально-матеріальної бази;
- ✓ створення умов для особистісного, комунікативного та синергетичного підходів.

Дидактичні умови:

- ✓ визначення мети формування комунікативної культури;
- ✓ корекція змісту навчально-виховної роботи, орієнтована формування комунікативної культури;

- ✓ використання діалогових та дискусійних методів навчання;
- ✓ здійснення контролю та самоконтролю;
- ✓ реалізація особистісного, комунікативного та синергетичного підходів;
- ✓ організація ситуацій успіху.

Психологічні умови:

- ✓ позитивне ставлення молодших школярів до формування комунікативної культури;
- ✓ партнерські взаємини між учителем та учнями;
- ✓ створення умов для психологічного комфорту кожного учня;
- ✓ облік групових особливостей.

Становлення комунікативної культури є одним із ключових моментів у розвитку особистості дитини. Аналізуючи культуру мови можна виділити три найбільш важливі її компоненти:

Інформаційно-інтерпретаційний компонент, тобто здатність дитини прийняти точку зору іншої людини, передбачити її поведінку, ефективно вирішувати проблеми, які виникають між людьми.

Емоційно-особистісний компонент, що характеризується вмінням виражати почуття емпатії, чутливості до іншої людини, співпереживати та виявляти співчуття до однолітків.

Практико-комунікативний компонент включає володіння учнем певними навичками та вміннями, поведінковими реакціями, вмінням знаходити вихід з конфліктних ситуацій.

Щоб сприяти становленню комунікативної культури учнів, важливо активно розвивати їх розумові процеси та творчі здібності.

Щоб у школяра сформувалася активна мовна діяльність, важливо, щоб він постійно розповідав про свої почуття, емоції, переживання, спостереження тощо. А це може статися лише тоді, коли життя дітей всебічно збагачене різноманітними подіями, інтересами, враженнями. Таким

чином, виходить, що вчити дитину говорити – це означає вчити бачити і спостерігати, думати і відчувати - це означає розширювати її життєвий досвід

2.3. Формування комунікативної культури учнів початкової школи засобами сучасних технологій навчання

У нашій роботі ми спробували систематизувати педагогічні технології, які варто використовувати вчителю у своїй роботі з дітьми з метою інтенсифікації комунікативного середовища, формування навчальної мотивації, розвитку навчальних та дослідницьких навичок молодших школярів, а отже, формуванню комунікативної культури загалом (див таблицю 2.8).

Таблиця 2.8.

Технології формування комунікативної культури молодших школярів

Технології	Роль технології у формуванні комунікативної культури молодших школярів
Технології кооперативного (групового) навчання	Формують комунікабельність, толерантність, самооцінку результативності комунікативної діяльності; навчають вмінням працювати у групі, розвивають організаторські навички та загалом підвищують результативність засвоєння програми навчання
Ігрові (дидактичні ігри) технології	Сприяють створенню ситуації успіху. За допомогою рольових і ділових ігор, що пробуджують подив і цікавість, молодші школярі адаптуються до умов середовища, долучаються до норм і цінностей суспільства, отримують нові знання, вміння та навички співробітництва, розвивають у собі пізнавальну, вольову, емоційну сфери
Технології проблемного	Створюють умови для самореалізації школярів та виховання їх самостійності. Діти вчаться знаходити

навчання	альтернативні способи вирішення проблеми, набувають досвіду самостійності, набувають знання, вміння та навички, розвивають пізнавальні та творчі здібності.
Технології майстерень	Орієнтовані самореалізацію школярів у спільному дослідницькому, творчому пошуку, визначення ними свого місця у соціумі; формування умінь, що дозволяють знаходити, зіставляти, відбирати найбільш адекватні способи вирішення поставлених завдань, пов'язувати вже накопичений досвід та знання з новою інформацією.
Технології критичного мислення	Передбачають організацію середовища, що сприяє розвитку у дітей критичного мислення за допомогою метакогнітивних умінь, варіативності мислення школярів, читання та письма.
Дослідницькі технології	Організація дослідницького середовища: навчання способам отримання інформації з різних джерел, освоєння основ дослідницької діяльності, розвиток здатності створювати та захищати власну навчально-дослідницьку роботу.
Педагогіка співробітництва	Співробітництво у діяльності, розвиток комунікативних умінь у відносинах з однолітками та вчителями; освіта розглядається як умови самовизначення, соціалізації та адаптації.
Технологія колективних творчих справ	Самореалізація у творчості та дослідницької діяльності, формування організаторських здібностей, самооцінка негативних ситуацій, аналіз та обговорення проблем.

Аналіз психолого-педагогічної літератури на тему дослідження показав, що процес формування комунікативних умінь молодших школярів буде ефективним у ході групової роботи, але при дотриманні наступних умов:

- ✓ освоєння правил роботи у групі;
- ✓ облік міжособистісних відносин учнів;
- ✓ організація співпраці учнів.

Перед організацією групової роботи дітям зазвичай пропонують встановити відповідні для роботи групи правила та оформити їх наочно на

плакаті. Таким чином, діти використовують цей плакат і згадують правила щоразу перед тим, як починають працювати у групі.

Навчальна діяльність у групах йде на користь дітям. На уроці доцільно якнайчастіше використовувати групові форми роботи. Слід проводити роботу з молодшими школярами цілеспрямовано, даючи можливість формування дружнього і згуртованого колективу.

З упевненістю можна сказати, що спільна робота дітей, організована вчителем, який теж бере активну участь у житті класу при підготовці необхідного матеріалу до уроків, допомогла учням краще розуміти один одного та оточуючих, що, безсумнівно, вплинуло на формування вищого рівня комунікативної культури.

У процесі роботи у групах змінюються й стосунки хлопців та дівчат між собою. Діти починають ставитися один до одного з довірою, використовуючи при цьому правила спілкування та ведення діалогу.

Таким чином, ми приходимо до висновку, що використання групових форм роботи значно підвищує рівень комунікативних умінь молодших школярів. Колективні форми навчання цікаві для дітей, захоплюють їх. Діти стають вільнішими у своїх висловлюваннях, не бояться відстоювати свою точку зору. Стосовно одне одного стають більш відкритими, ввічливими, тактовними.

Найбільш результативним методом формування мовної культури молодших школярів у освітньому процесі Нової української школи є застосування ігрових ситуацій. Використання на уроці гри дозволяє:

- по-перше, створити неформальну ситуацію, організувати активну роботу на уроці.
- по-друге, удосконалювати словниковий запас, розвивати граматичні, мовні вміння та навички, підвищувати інтерес до предмета.

У зв'язку з цим гра дозволяє невимушено засвоїти навички володіння мовним матеріалом, так само сприяє осмисленому застосуванню отриманих знань та умінь у власній мовній практиці. Крім того, мовні ігри сприяють

покращенню фонематичного слуху дитини, розвитку орфографічної пильності.

Дидактичну гру виділяють як спосіб навчання дітей спілкуванню, традиційність і унікальність ненасильницького виховання. Гра відповідає віковим особливостям школярів, відповідає їхнім бажанням та природним потребам. Діти без примусу, у добровільній та вільній формі, із задоволенням роблять те, з чим не впоралися б в інших умовах. Ситуативність поведінки, імпульсивну активність, спонтанність молодшого школяра обмежують спеціально обумовлені правила – регулятори.

Правила гри навчають дитину керувати своєю поведінкою, тренують у довільності та усвідомленості дій. Довільність у грі не викликає дискомфорту, оскільки справедливість та користь правил очевидна, не піддається сумніву.

Правила гри, на відміну від правил, що диктуються волею дорослого, виступають безболісним регулятором поведінки молодших школярів.

Взаємодія школярів у грі має звичну їм форму. Більше того, діти часто самі вигадують ігри та правила до них. Ми поділяємо думку багатьох вчених, що педагогічний потенціал гри укріплюється позицією вчителя: він може перебувати поза грою, виконуючи ролі контролера, аналітика, проектувальника, організатора та перетворювача результатів або всередині, будучи повноправним учасником.

Ігри як метод навчання молодших школярів класифікуються на рольові та операційні. Рольова гра виступає засобом формування, розвитку та вдосконалення особистості. Молодші школярі опиняються у ситуаціях, що імітують реальність, які спонукають дитину до зміни установок. Ця обставина створює сприятливі умови розвитку результативних комунікативних навичок. Активність індивіда у взаємодії її внутрішніх та зовнішніх проявів є запорукою успішності ігрового методу у формуванні комунікативної культури молодшого школяра.

Важливу частину гри становлять вміння підтримувати діалог. Навчальний діалог як форма організації освітнього процесу є встановленням взаємодії між молодшими школярами та учителем за допомогою інформаційного обміну, в якому учні здійснюють навчальну діяльність, а вчитель – навчальну. Навчальний діалог (у початковій школі він найчастіше називається розмовою) також є засобом формування комунікативної культури молодших школярів.

В навчальному діалозі (бесіді) повинні дотримуватися такі умови: педагогічна та психологічна готовність педагога до організації та регулярного використання цієї форми освітнього процесу; облік фізичних, психічних та вікових особливостей мовленнєвої діяльності молодших школярів; прийняття до уваги впливу колективу на розвиток мовної діяльності окремої дитини (Крайнова Ж., 2018).

Особливе місце серед засобів формування комунікативної культури особистості займає дискусія – обговорення спірного питання, проблеми шляхом аргументування думок. Дискусійні методи дозволяють молодшим школярам уникнути ексцентричності мислення, навчають прийняти позицію іншого. Темою дискусії можуть бути проблеми, що моделюються, і реальні ситуації (наприклад, що стосуються міжособистісних відносин у класі). Дискусія сприяє зануренню учасників у проблему та мотивований пошук її вирішення; розвитку ініціативи; підвищення мовної активності; з'ясування дитиною власної точки зору; розвитку комунікативних якостей та умінь.

Виділимо форми (круглий стіл, акція самовираження) та методи (мозковий штурм) організації групової дискусії, які відображені у роботі Л. Курач (таблиця 2.9.) (Курач Л., 2015). Варто зазначити, що проблема формування комунікативної культури розглядається і зарубіжними дослідженнями, наприклад, вчені також виділяють мозковий штурм як засіб її формування. При цьому дослідники зазначають, що мозковий штурм сприятиме соціальному, емоційному та когнітивному розвитку дітей.

Засобом формування комунікативної культури молодших школярів є мікродослідження. Вони спрямовані на розвиток аналітичних здібностей: навчають працювати з джерелами (довідниками, науково-популярною літературою, інтернет-ресурсами та ін.); робити висновки щодо досліджуваного питання; аналізувати мовні одиниці; складати текст (виступ, повідомлення, вміння дати розгорнуту відповідь на поставлене запитання). Цей тип завдань розрахований на досить високий рівень підготовки та розвитку дітей, потребує цікавості формулювання теми.

Найчастіше мікродослідження мають такі форми: підготовка розгорнутої відповіді на питання підвищеної складності (проблемна, нестандартно сформульована); твір на тему; творче уявлення предмета дослідження (казка, інсценування, детектив, подорож) (Большакова І., 2020).

Таблиця 2.9.

Дискусійні форми та методи підвищення рівня комунікативної культури молодших школярів

Метод, форма	Характеристика форми, методу
Круглий стіл	<p>Форма обговорення проблем, за якої учасники мають можливість висловити свою думку; вільна конференція; метод організації вирішення поставленого питання.</p> <p>Мета – узагальнення думок щодо проблеми; характер проведення – інформаційно-просвітницький; умови проведення – рівноправність учасників у висловлюваних думках, уникнення оцінних суджень.</p>
Акція самовираження	<p>Форма самопрезентації, яка потребує попередньої підготовки протягом 1-3 тижнів та реалізується відповідно до встановленого регламенту. Як глядачів присутні лише самі учасники, і тільки вони можуть ставити питання промовцеві.</p> <p>Тематика акції охоплює коло інтересів молодших школярів (що люблять, чим цікавляться, захоплюються) – наприклад, улюблений письменник, актор, співак, художник; улюблене захоплення, вид спорту; улюблені</p>

	іграшки і т.д.
Мозковий штурм	<p>Метод передбачає дотримання таких правил: учасники висловлюють свою думку по черзі; суперечка заборонена; всі припущення повинні бути озвучені.</p> <p>Цільова спрямованість і тематика мозкового штурму має бути багатозначною і породжувати безліч рішень або, в ідеальному варіанті, не мати їх зовсім (оцінюється оригінальність, нестандартність пропозицій, логіка, критичність і швидкість мислення, уміння тримати під контролем хід штурму).</p>

До методів розвитку мовної культури віднесемо: створення проблемних мовних ситуацій, планування висловлювання та аналіз змісту навчального тексту, виділення ознак досліджуваних понять, їх закріплення, викладення та твори.

Молодші школярі в результаті навчання знайомляться з різноманіттям та самоцінністю традицій комунікативної культури, опановують навички орієнтування в них; навчаються спілкуватися у форматі діалогу культур, заснованого на застосуванні вербальних та невербальних форм, як способу вирішення питань різної складності.

Засобами формування комунікативних універсальних навчальних дій молодших школярів є створення ситуації партнерства, ділового співробітництва при виконанні різних завдань; навчання створення текстів різних жанрів; робота підручниками та навчальними посібниками у форматі діалогу з його авторами, створення ситуацій спілкування школярів із персонажами підручника, один з одним, із членами сім'ї, колективу школи.

Час диктує завдання, створені задля розвитку інтелектуально-творчого потенціалу дитини. У зв'язку з цим саме проектна діяльність є тією ниткою Аріадни, яка здійснює формування комунікативної культури молодших школярів.

Цілями організації навчально-виховного процесу, пов'язаними з проектною діяльністю у початковій школі, є підтримка освітньої ініціативи

дитини, навчання навичкам спілкування та співробітництва, розширення досвіду самостійної роботи.

Оволодіння учнями проектною діяльністю сприяє успішнішому розвитку молодших школярів, формуванню прийомів розумової діяльності, адекватної трудової мотивації, гностичних умінь, становленню їх суб'єктної позиції в колективній та навчальній діяльності.

Отже, проектна діяльність є актуальним методом для формування комунікативної культури, оскільки в рамках творчого та дослідницького проекту активізуються цікавість та допитливість, властиві цьому віку.

У співпраці школяр навчається взаєморозумінню та самопізнанню, обґрунтовуючи та доводячи власну думку, наближаючись до розуміння відносності оцінок чи вибору, що здійснюється людьми, а також комунікативних дій, спрямованих на облік позиції співрозмовника чи партнера по діяльності.

Комунікативне вміння вважають А.Г. Асмолов, Г.В. Бурменська, І.А. Володарська та інші дослідники, формується в процесі групової проектною діяльності, до якої належать комунікативно-мовленнєві дії та рефлексія. Спільна діяльність учнів створює середовище, адекватне для вдосконалення можливості мовного вміння.

Отже, колективна проектна діяльність має реальні змоги формування комунікативної культури молодшого школяра, позаяк у першому та другому класах відбувається становлення учнівського колективу, за умов якого відбувається формування інтелектуальної та особистісної культури учня.

Виділимо найбільш специфічні комунікативні універсальні навчальні дії, що формуються у початковій школі на кожному із предметних циклів.

Літературне читання формує у школярів комунікативні універсальні навчальні дії: розуміння авторської позиції, з'ясування ставлення автора до героїв твору та реальності, що зображується; вироблення установки спілкування з письменником; забезпечення мотиваційної сторони художнього читання; повага до особистості письменника; дбайливе

ставлення до авторської ідеї, виражене у відборі, інтерпретації змісту та надання йому тієї чи іншої форми; читацький відгук у вигляді оцінки та інтерпретації прочитаного. Всі ці дії в результаті допомагають плануванню, співробітництву, координуванню дій з партнером, оволодінню монологом та діалогом.

В результаті аналізу та обговорення завдань на уроках математики молодші школярі отримують досвід формулювання зрозумілих для однокласника висловлювань, навчаються ставити запитання, використовувати промову для регуляції дій, висловлювати власну думку, контролювати дії однокласника, будувати монологічну та діалогічну мову.

При вивченні навколишнього світу у дитини накопичується досвід культурного спілкування з однолітками та дорослими, у сім'ї та школі, досвід навчального співробітництва; школяр навчається спільної пізнавальної, трудової, творчої діяльності у парах, у групі; освоює різні способи взаємодопомоги, усвідомлює необхідність добрих, поважних стосунків між людьми.

Уроки технології дають можливість організувати спільну роботу дітей у парі чи групі, включаючи розподіл ролей, здійснення ділової співпраці та взаємодопомоги. Дитина вчиться формулювати власну думку, шукати альтернативи вирішення завдань, аргументувати їх, вислуховувати думки та ідеї інших, враховувати їх у самостійній та сумісній роботі. Діти вчать доброзичливо коментувати та оцінювати чужі досягнення, висловлювати пропозиції, виявляти інтерес до діяльності та результатів роботи однокласників.

На заняттях з мистецтва (образотворчого, музичного) діти тренують навички спілкування у різних ролях: глядача, художника, критика, поціновувача мистецтва. Досвід комунікативних дій формується у процесі міркувань про художні особливості творів, про результати творчої діяльності у класі, у спільному створенні творчих проектів; у процесі використання можливостей інформаційно-комунікаційних технологій та літератури.

Фізична культура як навчальний предмет сприяє формуванню комунікативних універсальних навчальних дій, таких як: планування, регулювання, контроль та оцінку дитиною своїх дій; взаємодія та орієнтацію на партнера, співробітництво та кооперацію; планування загальної мети та шляхів її досягнення; розподіл ролей у спільній діяльності; вирішення конфліктів; адекватну оцінку поведінки партнера та коригування дій у досягненні результату.

Формування комунікативної культури засобами уроків мистецтва є: попереднє обговорення питання перед спільним ухваленням рішення; об'єднання зусиль під час виконання творчого завдання; спільний пошук відповіді, що вимагає припущення; колективно-розподільчу діяльність під час роботи у групах; виховання звички прислухатися до точки зору однокласників.

Ми бачимо, що формування комунікативної культури молодших школярів здійснюється в рамках вивчення різних освітніх галузей у початковій школі. Через засвоєння комунікативних універсальних навчальних дій, закладених державним освітнім стандартом та програмою початкової школи, школярі знайомляться з різними формами комунікацій.

У зв'язку з цим освіта постає як єдине проблемне поле, в якому особистість має свої переваги, інтереси та цінності, а їх реалізація призводить до самоствердження.

Комунікативна культура молодших школярів – інтегративна особистісна якість, що ґрунтується на комунікативних знаннях, вміннях та навичках, розвитку здібностей та творчості.

Таким чином, формування комунікативної культури, розвиток пізнавальних інтересів, моральних установок та орієнтацій вводить молодших школярів у сучасний світ знань.

2.4. Використання комплексу вправ та ігор в умовах позаурочної роботи з метою формування комунікативної культури молодших школярів

За підсумками проведених нами діагностик, ми отримали дані про те, на якому рівні сформованості комунікативних умінь знаходяться учні. На основі цих даних нами був розроблений комплекс вправ та ігор, спрямований на формування комунікативних умінь у дітей молодшого шкільного віку в позаурочній діяльності.

Організація позаурочної діяльності надає великі можливості для знайомства з комунікативною культурою різних людей, з національними традиціями. Для цього використовуються різні форми та методи: уроки-концерти, бесіди, конкурси, диспути, зустрічі з цікавими людьми тощо. З цього спектра педагогічних засобів вчені та педагогіки приділяють особливу увагу драматизації.

Позаурочна робота забезпечує емоційне занурення школярів у творчу діяльність, тому здатна диференціювати та коригувати їхню комунікативну культуру.

Процес формування комунікативної культури молодших школярів відбувається в будь-якій діяльності, в якій людина користується мовою – внутрішньою чи зовнішньою.

Робота з формування комунікативної культури дозволяє учням пізнати тісний взаємозв'язок мови, мови та дійсності, основні норми культурної мовної поведінки, які яскраво виявляються в спільній позашкільній діяльності. При цьому діти комунікабельні, вільно спілкуються, розкуті, оскільки на таких заняттях панує атмосфера свободи, фантазії, творчості.

На основі проведено дослідження нами було здійснено проектування комплексу вправ та ігор, спрямований на формування комунікативних умінь у дітей молодшого шкільного віку (див. додаток Д).

Цей комплекс складається з 14 вправ та ігор. Більш детально хочемо зупинитися на деяких із них.

Гра «Інтерв'ю». Дітям пропонується вибрати ведучого, а потім уявити, що вони – дорослі люди, по черзі відповісти на питання, які їм задаватиме ведучий. Ведучий просить дитині представитися на ім'я по батькові, розповісти про те, де і ким він працює, чи є в нього діти, які має захоплення і т.д.

На перших етапах гри у молодших школярів можуть виникати труднощі у підборі питань. Саме тут повинен підключитися вчитель і взяти на себе головну роль, запропонувати дітям зразок діалогу. Деякі діти не можуть відповісти на запитання, які ставить ведучий. Запитання стосуються чого завгодно, але необхідно пам'ятати, що розмова має бути «дорослою».

Ця гра допомагає познайомитися з дітьми, які щойно прийшли до класу, а також залучити до спілкування сором'язливих дітей.

Гра «Давай поговоримо». У цій грі грають дорослі та дитина (або діти). Дорослий починає гру словами: «Давай поговоримо. Я хотів би стати... (фокусником, зайцем, маленьким). Як ти гадаєш, чому?». Дитина висловлює припущення та зав'язується розмова. Наприкінці можна запитати, ким хоче стати дитина, але не можна давати оцінок його бажанню і не можна наполягати на відповіді, якщо вона не хоче з якихось причин зізнатися.

Ця гра корисна для замкнених і сором'язливих, тому що в ігровій формі вчить дитину не боятися спілкування, ставить ситуацію необхідності вступу в контакт.

На початку гри у дітей можуть виникнути труднощі – вони відмовляються ставити запитання чи вступати у гру. Тоді ініціативу потрібно вчителю взяти на себе. У цій грі дуже важливо, щоб дорослий знаходився на одному рівні з дитиною, а у разі труднощів – нижче за нього.

Гра «Клубочок». Гравці розсідаються півколом. Вчитель стає в центр і, намотавши на палець нитку, кидає дитині клубочок, питаючи при цьому про щось (як тебе звати, твої улюблені предмети в школі, чого ти боїшся, які у

тебе захоплення). Дитина ловить клубочок, намотує нитку на палець, відповідає на питання і ставить питання, передаючи клубок наступному гравцю. Ті діти, які відчують труднощі з відповіддю, повинні повернути клубок вчителю.

Ця гра допомагає дітям побачити спільні зв'язки між ними, а дорослому допомагає визначити, хто з дітей має труднощі у спілкуванні. Вона буде корисна малокомунікабельним дітям, також її можна використовувати в групах малознайомих учасників. Ведучим може бути обрана і дитина.

Наприкінці гри, коли всі учасники з'єднуються ниточкою, слід зафіксувати їхню увагу на тому, що всі люди чимось схожі і цю схожість знайти досить легко. І завжди веселіше, коли є друзі.

Гра «Бесіда». Гравці розбиваються на пари. Вчитель пропонує кожній парі поговорити на тему «Моя улюблена тварина» («Моя улюблена пора року», «День мого народження», «Моя улюблена іграшка» та ін.) та запам'ятати, про що розповів співрозмовник. Протягом 3-5 хвилин учасники спілкуються. За умовним сигналом розмови дітей припиняються і вони повинні помінятися парами. Їм дається друге завдання – розповісти одне одному те, що почули від попередніх співрозмовників.

У деяких дітей виникають труднощі – вони не можуть розповісти про те, що почули від свого співрозмовника.

Гра «Сцена знайомства». Слід розпочати гру з того, що сказати дітям про те, що кожна людина постійно з кимось знайомиться. Для того, щоб створити про себе гарне враження, існують навіть всілякі правила, як правильно познайомитися. Але ці поради діють лише у звичних, звичайних умовах. А якщо має бути неймовірне знайомство і треба подолати мовний бар'єр? Як тоді поводитися? Уявіть та інсценуйте ситуацію, в якій знайомляться: космонавти з прибульцями; мисливці зі сніговою людиною; новий власник замку із будинковим; моряк, викинутий після аварії корабля на берег, з племенем людоджерів і т.д.

Ще запропонуємо вашій уяві комплекс вправ, спрямований на формування комунікативних умінь у дітей молодшого шкільного віку в позаурочній діяльності.

Вправа «Комплімент». Гравці встають у коло і по черзі говорять кілька добрих слів, дивлячись у вічі сусідові, хвалять його. (Наприклад, ти весела, у тебе гарна блуза і т.д.). Гравець, який слухає комплімент, у відповідь киває головою і каже: «Дякую, мені дуже приємно!».

Вправа «Іноземець». Один гравець, зображуючи іноземця за допомогою міміки та жестів, запитує, як пройти в цирк, у парк, на площу, а інші діти відповідають на його запитання, також за допомогою міміки та жестів.

Вправа «Я розумію тебе». Кожен гравець вибирає собі партнера і потім протягом 2 хвилин усно описує його настрій, стан, бажання, почуття на даний момент. Той, чий стан описує партнер, має підтвердити правильність припущень чи навпаки спростувати їх. Обидва партнери можуть коментувати припущення одне одного.

Вправа «Зупиніть музику». У кабінеті грає музика. Гравці вільно пересуваються кабінетом. Як тільки ведучий зупинив музику, кожен гравець каже щось приємне людині, яка виявилася поряд з нею.

Вправа «Оповідання». Діти пропонують сісти в коло. Вчитель каже, що у кожному з нас тією чи іншою мірою розвинене почуття доброти, добре ставлення до людей. Що ви можете сказати доброго про однокласників, вчителів, батьків? Діти мають 3 хвилини для того, щоб підготувати розповідь. Вони самі обирають людину, про якому б хотіли розповісти, бажано, щоб вона була знайомою іншим учасникам або була присутньою у класі. Ця розповідь має бути короткою і конкретною, при цьому потрібно підкреслити, що ви цінуєте в цій людині, про яку розповідаєте.

Вправа «Переліт». Групі учасників пропонується розіграти таку ситуацію «ви купили квиток на літак Київ – Нью-Йорк, попереду 10 годин польоту. Спати вам не хочеться, цікавої книги у вас немає, ви звертаєте увагу

на сусіда і намагаєтесь розпочати розмову з ним. Як ви чините, якщо вашим сусідом виявиться: літній чоловік, молода дівчина, маленька дитина і т.д.». Усі гравці входять у гру, - то ролі, бажаного вступити у контакт, то ролі його попутника у різних варіантах.

Гра «Подібності». Нехай кожна команда становитиме список того, що об'єднує її учасників. У цьому списку можна написати, наприклад: «У кожного з нас є улюблена іграшка...», «Ми всі дуже любимо млинці...», «Нам усім не подобається, коли хтось бідує», «У канікули ми всі любимо їздити до бабусі у гості...» тощо. Час виконання завдання – 10 хвилин. Переможе та команда, яка знайде та запише найбільшу кількість спільних рис.

Гра «Ситуації». Дуже ефективна гра, у якій необхідно пропонувати різні ситуації, які потребують втручання. Так дитина навчиться розпочинати розмову і керувати емоціями.

Зразкові ситуації: двоє твоїх друзів сильно посварилися. Тобі їх треба помирити. До тебе додому прийшли гості. Що ти будеш робити? У тебе загубилося щеня на вулиці. Підійди до перехожих і спитай, чи не бачили вони його. Ти заблукав дорогою до магазину. Що ти будеш робити? Що спитаєш? Ти образив маму. Попроси у неї вибачення.

Гра «Побажання на день». Діти сідають у коло, у вчителя в руках м'яч. Почнемо нашу гру з висловлювання один одному побажання на сьогоднішній день. Воно має бути коротким. Ви кидаєте м'яч тому, кому хочете побажати, і водночас кажете це побажання. Той, кому кинули м'яч, кидає його наступному, висловлюючи побажання йому на сьогоднішній день.

У процесі використання цілого комплексу вправ та ігор у дітей поступово перестають виникати труднощі у спілкуванні, що сприяє підвищенню рівня їх комунікативної культури в цілому.

Висновки до другого розділу

В ході організації та проведення діагностики рівнів сформованості комунікативної культури молодших школярів за допомогою спеціально підібраних методик ми отримали результати відповідно до компонентів комунікативної культури: пізнавальної, емоційно-оцінної та поведінкової. На основі отриманих даних ми зробили висновок, що необхідна ретельна організація роботи з цілеспрямованого формування комунікативної культури молодших школярів.

Нами було обґрунтовано засоби формування комунікативної культури молодших школярів, а саме:

- педагогічні технології: особистісно-орієнтовані, групові, ігрові (дидактичні ігри), технології проблемного навчання, критичного мислення, творчі майстерні, дослідні технології, педагогіка співпраці, технології проведення колективних творчих справ;
- організація позашкільної діяльності: уроків-концертів, бесід, конкурсів, диспутів, зустрічей із цікавими людьми тощо;
- ігри: рольові та операційні (у тому числі створення образів та їх обігравання), парні та групові;
- навчальний діалог; дискусійні методи; мікродослідження учнів (навчальний діалог (бесіда) вчителя та учнів, у парах та групах; відповіді на запитання; захист проекту, бліц-турнір, навчальний ринг; круглий стіл, акція самовираження, мозковий штурм; розгорнута відповідь на питання підвищеної складності, твір на задану тему, дослідницька діяльність в ігровій формі (казка, інсценізація, детектив, подорож));
- вивчення рідної та іноземної мов, художньої та наукової літератури, використання їх як педагогічних ресурсів формування комунікативних універсальних навчальних дій (створення проблемних мовних ситуацій, планування висловлювання та аналіз змісту навчального

- тексту, виділення ознак досліджуваних понять, їх закріплення, викладання та твори; нетрадиційні форми організації уроків; навчання монологу та діалогу; розвиток читацької традиції (робота зі словниками, довідниками, енциклопедіями; читання позапрограмної літератури з наступним обговоренням, дебатами, інсценуванням тощо); використання додаткової літератури у позаурочній діяльності);
- активізація педагогічного потенціалу засобів масової інформації, інтернет-ресурсів (створення шкільних ЗМІ – газети, журналу, альманаху); навчання використанню ЗМІ, інтернет-ресурсів для пошуку, відбору, фіксації, збереження та презентації інформації за заданими параметрами; навчання культурі безпечної поведінки у глобальній мережі).

У формуванні комунікативної культури молодших школярів як комплексу комунікативних універсальних навчальних дій виявлено можливості наступних навчальних предметів освітніх галузей початкової освіти:

- українська мова та літературне читання (виховання мовної особистості, яка дотримується норм російської літературної мови (нормативний аспект культури мови) та вільно володіє усним та письмовим словом (комунікативний аспект культури мови; формування здатності розуміти авторську позицію у творі, включаючи ставлення до героїв; повага до авторської ідеї, виражена у відборі, інтерпретації та поданні змісту твору; оцінка та інтерпретація сюжету у вигляді читацького відгуку; вміння аналізувати художній текст у форматі власного монологу або діалогічного обговорення);
- математика (досвід формулювання зрозумілих для однокласника висловлювань, використання мови для регуляції своєї поведінки, побудова монологу та діалогу);

- «Я досліджую світ» (накопичення досвіду культурного спілкування з однолітками та дорослими, в сім'ї та в школі, досвіду навчального співробітництва; спільна пізнавальна, трудова, творча діяльність у парах, у групі; усвідомлення необхідності добрих, поважних відносин між людьми);
- дизайн і технології (організація спільної роботи в парі або групі: розподіл ролей, встановлення взаємовідносин на основі ділової співпраці та взаємодопомоги; формулювання варіантів вирішення завдань, їх аргументація; оцінка досягнень у доброзичливій формі);
- мистецтво (тренування навичок спілкування у ролі глядача, художника, критика, поціновувача мистецтва; колективно-розподільча діяльність під час роботи у парах, групах і фронтально; виховання звички прислухатися до погляду однокласників);
- фізична культура (взаємодія з орієнтацією на інтереси партнера, співробітництво та кооперація; планування спільної мети та шляхів її досягнення; розподіл ролей у спільній діяльності; вирішення конфліктів; адекватна оцінка поведінки партнера та коригування дій у досягненні результату).

Формування комунікативних умінь буде ефективним під час групової роботи, але за дотримання умов: групи учнів комплектувати з урахуванням міжособистісних відносин учнів, освоєння правил роботи у групі та організації співробітництва учнів. У травні ми дітям повторно запропонували пройти ці ж діагностики, а також дали додатково ще одну, і з'ясували, що рівень комунікативних умінь у дітей став набагато вищим. Таким чином, важливо зробити висновок про те, що досягненню позитивних результатів у формуванні комунікативних умінь молодших школярів сприяють складені конспекти уроків із підібраними завданнями, які передбачають роботу у групах.

ВИСНОВКИ

У процесі дослідження ми дійшли до наступних висновків.

1. Формування комунікативної культури є частиною інкультурації особистості, виховання у ній загальної культури та водночас засобом соціалізації, що забезпечує гармонію внутрішнього світу людини.

Поняття «комунікативна культура» є синтезом двох категорій – «культура» та «комунікація». Воно з'явилося як реакція на оновлене інформаційне середовище та пошук способів орієнтації у ньому.

Комунікативна культура молодших школярів формується через знання, уміння, діяльність та досвід, самовдосконалення, проходячи понятійно-сутнісний, практико-діяльнісний, практико-світоглядний, концептуальний рівні розвитку.

2. Аналіз наукової літератури показав, що з поняттям «комунікативна культура» пов'язана достатня кількість категорій, які або характеризують його внутрішній зміст, або відчувають його вплив.

Комунікативна культура молодших школярів – це єдність та взаємозв'язок комунікативного потенціалу, що включає комунікативні властивості, комунікативні здібності, комунікативну активність, (внутрішні фактори), та комунікативної поведінки, що включає мовний етикет, комунікативні норми та традиції (зовнішні фактор).

Структурними компонентами комунікативної культури молодших школярів є: 1) комунікативні здібності (здатності: слухати та розуміти співрозмовника, впливати, встановлювати особисті та ділові відносини); 2) комунікативні властивості (емпатія, толерантність); 3) комунікативна активність (ініціативність). Критеріями сформованості комунікативної культури молодших школярів є: готовність до взаємодії; готовність до прояву емпатійності та толерантності; готовність до прояву ініціативи у спілкуванні.

3. У формуванні комунікативної культури молодших школярів важливу роль грає особистість самого педагога як зразка наслідування, суб'єкта комунікативного впливу. Успішність фахівця безпосередньо залежить від його постійного прагнення до самовдосконалення; здібності до організації міжособистісного спілкування школярів у навчальній та позанавчальній діяльності; педагогічної підтримки та організації ігрових форм підвищення рівня комунікативної культури молодших школярів

Специфіка формування комунікативної культури молодших школярів полягає у комплексі таких положень: обліку вікових, особистісних, мовних особливостей молодших школярів; дотримання принципів формування комунікативної культури; прийнятті до уваги те, що навички та звички є основою формування комунікативної культури, а ввічливість, толерантність, повага, емпатія – необхідними умовами даного педагогічного процесу; єдності вимог до комунікативної культури молодших школярів.

4. Проблема формування комунікативної культури була розглянута у багатьох наукових працях, присвячених вузівській та шкільній освіті. Проте досліджень щодо формування комунікативної культури молодших школярів недостатньо. Вчених переважно займало питання розвитку комунікативних умінь, а не формування комунікативної культури.

У той же час, дослідники сходяться на думці про значущість комунікативної культури як частини загальної культури молодшого школяра; інструмента соціалізації особистості, що дозволяє виявляти особистісні, фізичні та психічні якості та властивості. Молодший шкільний вік є оптимальним для формування комунікативної культури завдяки низці особливостей: зміні соціального статусу дитини, формуванню у неї довільності та мотивації повинності, підвищенню її відповідальності за власне мовлення, зміні у взаєминах з дорослими та однолітками, формуванню соціально значущих якостей при збереженні інтересу до гри, допитливості, доброзичливості.

На вибір засобів формування комунікативної культури молодших школярів впливають: вихідний комунікативний досвід дитини; мотиви спілкування; умови підвищення рівня комунікативної культури; формуються сторони комунікативної культури; очікувані результати особистісного розвитку.

5. У ході вивчення феномена комунікативної культури молодшого школяра було виявлено необхідність цілеспрямованого педагогічного впливу на цей сектор особистісного зростання дитини. Як розв'язання задачі розроблено цілісну систему, що включає цільовий, теоретико-методологічний, діагностичний, змістовно-організаційний та результативний блоки.

Система формування комунікативної культури молодших школярів спрямована на створення таких умов, які сприятимуть розвитку різнобічної, саморозвивальної, соціально активної та моральної особистості, що відповідає вимогам соціально-педагогічного підходу до формування комунікативної культури. Запропоновані вправи та ігри виступають засобом формування комунікативної культури молодших школярів.

Засобами формування комунікативної культури є: педагогічні технології; організація позанавчальної діяльності; гра як основна форма організації навчально-виховного процесу дітей молодшого шкільного віку; дискусійні методи, включаючи навчальний діалог; мікродослідження учнів; вивчення рідної та іноземної мов, що дозволяє дізнатися, зіставити, прийняти для себе різні мовні та культурні традиції; формування комунікативних універсальних навчальних процесів, передбачених програмою початкової школи; підвищення читацької традиції; використання педагогічного потенціалу засобів, інтернет-ресурсів і, навпаки, виключення шкідливого впливу мас-медіа на комунікативну культуру молодших школярів.

Усвідомлюючи масштабність поставленої проблеми, необхідність її осмислення з різних дослідницьких позицій, вироблення різноманітних точок зору, вважаємо, що виконана робота повинна мати продовження. Зокрема,

потребують додаткової уваги питання формування комунікативної культури молодших школярів як можливості переходу особистості від розвитку до саморозвитку з метою досягнення концептуального рівня сформованості комунікативної культури.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Акімова О. В. Формування мотивації творчого мислення майбутнього вчителя. *Наукові записки Вінницького державного педуніверситету ім. М. Коцюбинського*. Вінниця, 2003. Вип. 8. С. 19–23.
2. Аксьонова В. І. Наукові підходи до вивчення феномена міжкультурної комунікації в контексті розвитку глобального комунікативного суспільства. *Наукові записки КУТЕП*. Серія : Філософські науки Вип. 12. 2012. С. 202–220.
3. Аксьонова В. І. Формування комунікативної культури особистості в умовах глобалізації та інформаційного суспільства. *Наукові записки КУТЕП*. Вип. 10. 2011. Серія: Філософські науки. С. 239–258.
4. Амеліна С. М. Теоретико-методичні основи формування культури професійного спілкування студентів вищих аграрних навчальних закладів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» ; [Харківський націон. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди]. Харків, 2008. 40 с.
5. Бадер В. І. Розвиток усного і писемного мовлення молодших школярів. К.: АПН, 2000. 316 с.
6. Байбара Т. М. Компетентнісний підхід в початковій освіті: теоретичні засади. *Початкова школа*, 2010. № 8. С. 46–50.
7. Балл Г. О. Категорія культури у визначенні орієнтирів освіти Діалог культур у світовому контексті. *Філософія освіти : зб. наук. праць / гол. ред. І. А. Зязюн*. Львів : Сполом, 2002. С.122–131.
8. Балл Г.О. Особистість як індивідуальний модус культури і як інтегративна якість особи. *Горизонти освіти*. 2011. № 3. С.7–14.
9. Баніт О.В. Формування готовності до самоосвіти інженернопедагогічних працівників ПТНЗ та ВНЗ I-II рівня акредитації. *Освіта дорослих : теорія, досвід, перспективи : зб. наук. пр.* 2011. Вип. 3. Ч. 1. С. 216–223.
10. Бастун М. В. Діалогічні методи розвитку культурологічно орієнтованої комунікації. *Діалогічність як форма існування і розвитку особистості* [за

- заг. ред. Г. О. Балла, М. В. Папучі. Ніжин, 2007. С. 178–194.
11. Бастун М. В. Культурологічний підхід в освіті та його психологопедагогічне забезпечення. *Горизонти освіти*. 2012. № 3. Т. 2 (36). С.170–175.
  12. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики. К. : Академія, 2014. 344с.
  13. Безклубенко С.Д. Теорія культури. К.: КНУКіМ, 2002. 324 с.
  14. Бех І. Д. Виховання особистості : У 2 кн. Кн. 2 : *Особистісно орієнтований підхід : науково-практичні засади : Навч.-метод. посібник*. К. : Либідь, 2003. 344 с.
  15. Бех І. Д. Почуття цінності іншої людини як моральний пріоритет особистості. *Початкова школа*. 2011. № 12. С. 32–36.
  16. Бібік Н. М. Компетенції. *Енциклопедія освіти / АПН України* ; голов. ред. В. Г. Кремень; [заст. голов. ред. : О. Я. Савченко, В. П. Андрущенко ; відп. наук. секр. С. О. Сисоєва]. К. : Юрінком Інтер, 2008. С.409.
  17. Бібік Н.М. Компетентнісний підхід : рефлексивний аналіз застосування. *Компетентнісний підхід у сучасній освіті : світовий досвід та українські перспективи : бібліотека з освітньої політики / під заг. ред О. В. Овчарук*. — К. : «К.І.С.», 2004. С. 47–52.
  18. Большакова І. Ситуативно-мовленнєва діяльність школярів на уроках української мови. *Початкова школа*. 2020. № 10. С.9-12.
  19. Вашуленко М. С. Компетентнісний підхід до перевірки мовних і мовленнєвих знань молодших школярів. *Початкова школа*. 2009. №1, 2. 3.
  20. Вашуленко М. С. Компетентнісний підхід до перевірки мовних і мовленнєвих знань молодших школярів. *Початкова школа*, 2009. № 1. С. 16–20.
  21. Вашуленко М. С. Українська мова і мовлення в початковій школі : *метод. посіб.* К. : Освіта, 2006. 268 с.
  22. Вашуленко М. С., Дубовик С. Г. Формування дослідницьких умінь на уроках української мови. *Учитель початкової школи*, 2019. № 9. С. 3-6.

23. Вікова та педагогічна психологія: *Навч. посіб.* / О.В. Скрипченко, Л.В. Долинська, З.В. Огороднійчук та ін. 2-е вид. К.: Каравела, 2009. 400с.
24. Вікова та педагогічна психологія: *Навч. посіб.* К.: Каравела, 2009. -400с.
25. Вороненко Л. Вчимося читати картину. *Початкова школа.* 2005. №3. С.25–26.
26. Вторнікова Ю. С. Комунікативна компетентність у структурі ключових компетентностей громадян Європи. *Витоки педагогічної майстерності : збірник наукових праць.* Полтава, 2011, С. 88-94.
27. Выготский Л. С. Собр. соч. В 6 т. Т. 1,2,3. Москва : Просвещение, 1982.
28. Гончар Т.І. «Рекреаційна проблема» в педагогіці дозвілля школярів: історіографічний аналіз. *Вісник КНУКіМ. Педагогіка.* 2002. №7. С.50-58.
29. Гончар Т.І. Завдання школи по відновленню працездатності учнів. *Психолого-педагогічні проблеми підготовки вчительських кадрів в умовах трансформації суспільства: Матеріали міжнародної науково-теоретичної конференції до 80-ї річниці НПУ ім. М.П.Драгоманова.* К., 2000. С.200-202.
30. Гончар Т.І. Комунікативна компетентність: суть, структура, розвиток // *Вісник КНУКіМ. Педагогіка.* 2001. №5. С.9-17.
31. Гончар Т.І. Комунікативна культура в контексті психологічних теорій особистості. *Вісник книжкової палати.* 2013. №5. С.42-44.
32. Гончар Т.І. Комунікативна культура особистості як предмет педагогічного дослідження. *Философские проблемы гуманитаризации высшего образования: Сб. статей по материалам 2 международной научно-практической конференции.* Сумы-Бердянск, 2012. С.237-238.
33. Гончар Т.І. Педагогічні вимоги до проведення комунікативних ігор в умовах дозвілля (у контексті проблеми формування комунікативної культури особистості). *Вісник КНУКіМ. Педагогіка.* 2012. №6. С.36-42.
34. Губерський Л., Андрущенко В., Михальченко М. Культура. Ідеологія. Особистість: Методолого-світоглядний аналіз. Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка К.: Знання України, 2012. 580с.

35. Дівакова І. І. Інтерактивні технології навчання у початкових класах. Тернопіль :Мандрівець, 2007. 180 с.
36. Дубовик С. Розвиток діалогічного мовлення школярів на уроках української мови. *Початкова школа*. 2003. № 7. С.19-22.
37. Ігнатенко Т. Творчі завдання на уроках розвитку мовлення. *Початкова школа*. 2006. № 2.
38. Кидисюк Н. Розвиток зв'язного мовлення (перекази). 4 клас. / Н. Кидисюк // *Початкова школа*. 2007. №11. С.12–15.
39. Концептуальні засади реформування середньої освіти. Львів, 2016. 34 с.
40. Корніяк О. М. Психологія комунікативної культури школяра. К. : Міленіум, 2006. 336 с.
41. Корніяк О.М. Психологія комунікативної культури школяра. К. : Міленіум, 2006. 336с.
42. Корніяк О.М. Психологія комунікативної культури школяра. К. : Міленіум, 2016. 336 с.
43. Крайнова Ж. Формування комунікативної компетентності молодших школярів на заняттях з рідної мови. *Початкова школа*. 2018. № 11. С.24-26.
44. Красоткіна Н. Вчимося писати твори. Нестандартні уроки розвитку мовлення у 3 – 4 класах. К. : Інтерпрес ЛТД, 2009. 63 с.
45. Курач Л. Ситуативні ролі – позитивний фактор розвитку діалогічного мовлення учнів початкових класів. *Початкова школа*. 2015. № 10.
46. Лах Н. Удосконалення знань учнів про тексти-описи (урок розвитку зв'язного мовлення). *Початкова школа*. 2007. №11. С.9–11.
47. Леонтьев А. А. Психология общения. Москва: Смысл, 1997. 365 с.
48. Лещенко Г. Комунікативні завдання на уроках мови. К.: Шкільний світ, 2019. 125с.
49. Лобчук О. Знання про текст як система орієнтирів у побудові висловлювань різних типів. *Початкова школа*. 2002. № 4. С.12-15.
50. Лобчук О. Перевірка і оцінювання зв'язних висловлювань молодших

- школярів. *Початкова школа*. 2004. № 3. С. 22-24
51. Лобчук О. Складання твору за спостереженнями. *Початкова школа*. 2005. №1. С.10-14
52. Лобчук О. Складання твору за художньою картиною. *Початкова школа*. 2003. № 3. С.14-15
53. Лобчук О. Усний переказ як засіб розвитку зв'язного мовлення. *Початкова школа*. 2002. № 2. С.22-25
54. Логачевська С. Диференційовані завдання на уроках розвитку мовлення *Початкова школа*. 2004. № 5. С.16 – 19.
55. Медіаосвіта та медіаграмотність : підручн. / ред.-упор. В.Ф. Іванов, О.В. Волошенюк; за наук. ред. В.В. Різуна. – К. : Центр вільної преси, 2012. – 352с.
56. Методика навчання української мови в початковій школі : навч.-метод. посіб. / [ред. М. С. Вашуленко] . – К. : Літера ЛТД, 2011. – 364 с.
57. Методика навчання української мови в початковій школі : навчально-методичний посібник для студентів вищих навчальних закладів / За наук. ред. М.С.Вашуленка. К. : Літера ЛТД, 2010. 364 с.
58. Москаленко В.В. Культура і особистість. *Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України. Том 11. Психологія особистості. Психологічна допомога особистості*. Вип 12. Київ, Фенікс, 2015. С.352- 361.
59. Москаленко Н. А. Застосування ігрових та мовленнєвих ситуацій. *Початкова школа*. 2000. № 2. С.24-26.
60. Навчальні програми для загальноосвітніх навч. закл. із навчанням українською мовою. 1- 4 класи. – К.: Видавничий дім «Освіта», 2012. 392 с.
61. Нова українська школа: основи Стандарту освіти. Львів, 2016. 64 с.
62. Онищенко О. Робота за ілюстрацією як засіб розвитку зв'язного мовлення першокласників *Початкова школа*. 2000. № 2. С.7 9.
63. Павелків Р.В. Вікова психологія : підручник. – К.:Кондор, 2011. 468с.

- 64.Павелків Р.В. Вікова психологія : *підручник*. К.:Кондор, 2011. 468с.
- 65.Петрик О. Розвиток діалогічного мовлення молодших школярів
Початкова школа. 2005. № 11. С.15-18
- 66.Піаже Ж. Мова і мислення дитини. К.: Педагогіка – Пресс, 2004. 528 с.
- 67.Пометун О. І., Пироженко Л. В. Сучасний урок. Інтерактивні технології :
Наук.-метод. посібн. Київ : Видавництво А.С.К., 2014. 192 с.
- 68.Пометун О.І. Теорія і практика послідовної реалізації компетентнісного підходу в досвіді зарубіжних країн / *Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики* / Під заг. ред. О. В. Овчарук. Київ: К.І.С., 2004. С. 16-25.
- 69.Пономарьова К. І. Розвиток зв'язного мовлення учнів 1 – 4 класів.
Початкова школа. 2007. № 2. С.22-28
- 70.Пономарьова К. І. Формування в молодших школярів умінь будувати зв'язні висловлювання. *Початкова школа*. 2005. № 11. С.8-10
- 71.Пономарьова К. Формування мовленнєвої компетентності в учнів 3–4 класів на уроках розвитку мовлення. *Початкова школа*. 2007. № 10. С.11-15.
- 72.Психологічна діагностика особливостей когнітивного розвитку молодших школярів в умовах інформаційного суспільства : [монографія]. За ред. С.А.Гончаренко, Л.О.Кондратенко. Київ-Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2014. 228 с.
- 73.Психологічний словник / за ред.. В. І. Войтка. Київ : Вища школа, 2002. 214с.
- 74.Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. СПб. : Питер, 1999. С. 382.
- 75.Савченко О.Я. Дидактика початкової освіти: *підручн.* Київ: Грамота, 2012. 504с.
- 76.Савченко О.Я. Мета і результат уроку в контексті компетентнісного підходу. *Початкова школа*. 2015. №3. С.10–16.
- 77.Сидор Е. Вправи для розвитку в учнів загальномовленнєвих, комунікативних текстотворчих умінь. *Початкова школа*. 2011. № 6.

78. Тернопільська В. І. Емоційний розвиток молодшого школяра (загальна характеристика і тенденції розвитку). *Наукові записки : зб. наук. стат. Національного педагогічного університету ім. М. Драгоманова* / укл. П. В. Дмитренко. К. : НПУ ім. М. Драгоманова, 2016. Вип. 61. С.153-158.
79. Тернопільська В. І. Комуникативна культура школяра : шляхи сходження : *монографія*. Житомир : вид-во ПП «Рута», 2018. 300с.
80. Тернопільська В. І. Комуникативна культура школяра: історикопедагогічний аспект. *Наукові записки : зб. наук, статей НПУ ім. М. Драгоманова* / укл. : П. В. Дмитренко, Л. Л. Макаренко. К. : НПУ ім. М. Драгоманова, 2018. Вип. ЪХХІ (71). С. 196-204.
81. Тернопільська В. І. Культура особистості школяра : постановка проблеми. *Вісник ЖДУ*. Житомир, 2015. Вип. . 24. С.130-133.
82. Тернопільська В. І. Соціальний розвиток школяра як основа виховання соціально-комуникативної культури. *Вісник ЖДУ*. Житомир, 2015. Вип. 25. С.85-87.
83. Тернопільська В. І. Соціально-комуникативна культура особистості: шляхи становлення. Педагогіка і психологія професійної освіти. *Науково-методичний журнал*. 2007. № 3. С.157-163.
84. Тернопільська В. І. Соціально-комуникативна культура сучасного школяра: підходи до розуміння. *Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук, праць*. Чернівці : Рута, 2006. Вип. 295 «Педагогіка та психологія». С.166-171.
85. Тернопільська В. І. Творчий пошук педагога у вихованні соціальнокомуникативної культури школярів. *Творчий пошук вчителів. Матеріали наук.-практ. конф., 18 трав. 2006 р.* К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2006. С. 128-134.
86. Тернопільська В. І. Шляхи виховання соціально-комуникативної культури молодших школярів. *Початкова школа*. 2019. № 10. С.9–12.
87. Тернопільська В.І. Соціально-комуникативна культура підлітка: пошуки і перспективи. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та*

учнівської молоді: зб. наук, праць. К., 2016. Вип. 9. С. 69-75.

88. Типові освітні програми для закладів загальної середньої освіти: 1-2 та 3-4 класи. Київ: Світоч, 2019. 336 с.
89. Химинець В. Інновації в початковій школі. Тернопіль : Мандрівець, 2012. 312с.
90. Ягоднікова В.В. Інтерактивні форми і методи навчання у вищій школі: *навч.-метод. посіб.* Київ.: ДП «Вид. дім «Персонал», 2009. 80 с.

Електронні ресурси:

91. Академічний тлумачний словник української мови [Електронний ресурс] — Режим доступу : <http://eslovnyk.com/search/>.
92. Бех І.Д. Компетентнісний підхід у сучасній освіті [Електронний ресурс] / Іван Дмитович Бех. — Режим доступу : <http://www.ipv.org.ua/component/content/article/8-beh/56-2012-09-04-22-32-01.html>.
93. Державний стандарт початкової загальної освіти [електронний ресурс] — Режим доступу: <http://dano.dp.ua/attachments/article/303/Державний%20стандарт%20початкової%20освіти.pdf>
94. Державний стандарт початкової загальної освіти: Постанова Кабінету Міністрів України від 20 квітня 2011 р., № 462. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://mon.gov.ua/content/%D0%9E%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%B0/derj-standart-pochatk-new.pdf>.
95. Концепція впровадження медіа-освіти в Україні. URL: http://www.ispp.org.ua/news_44.htm (дата звернення: 22.05.2022).
96. Навчальні програми для початкової школи [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://mon.gov.ua/activity/education/zagalnaserednya/pochatkova-shkola.html>.
97. Орієнтовні вимоги до контролю та оцінювання навчальних досягнень

учнів початкової школи. Додаток до наказу МОН України від 19.08.2016 №1009 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://old.mon.gov.ua/img/zstored/files/1-2-08-%D1%96.pdf>.

ДОДАТКИ

Додаток А

Комунікативне інтерв'ювання

(Для визначення рівня сформованості пізнавального компонента комунікативної культури молодших школярів)

1. Які слова найчастіше говориш при зустрічі з іншими людьми?
2. Які слова ти вживаєш, коли про щось просиш?
3. Які слова ти кажеш, коли просиш вибачення?
4. Які слова ти використовуєш, коли дякуєш?
5. Які слова ти використовуєш, коли прощаєшся?
6. Які «ввічливі» слова найчастіше говориш друзям?

Ключ обробки анкети

Відповіді учнів аналізуються за такими критеріями:

2 бали - вірно відповів на запитання, навів 3 і більше прикладів етикетних

1 бал – чітко відповів питанням, навів 1 – 2 приклади етикетних слів. 0 балів – відповідь неточна або неправильна.

Рівні сформованості пізнавального компонента

Високий – 10 – 12 балів

Середній – 7 – 9 балів Низький – 6 балів

Додаток Б

Тест «Чи я добрий?»

(Для визначення рівня сформованості емоційно-оцінного компонента комунікативної культури молодших школярів)

У бланку для відповідей навпроти номера кожного питання учні відповідають словом «так» чи «ні».

Запитання тесту.

1. Друг розповідає вам про свої негаразди. Чи дасте йому зрозуміти, що вас це мало цікавить?
2. Якщо ваш друг слабо грає в будь-яку гру, чи будете ви іноді піддаватися, щоб зробити йому приємно?
3. Чи часто ви кажете приємне людям, щоб підняти їм настрій?
4. Чи любите ви злі жарти?
5. Чи довго ви пам'ятаєте неприємності, які завдали вам ваші друзі?
6. Чи можете ви терпляче вислухати навіть те, що вас зовсім не цікавить?
7. Чи охоче ви виконуєте прохання оточуючих?
8. Чи можете ви жартувати над кимось, щоб розвеселити оточуючих?
9. Чи охоче ви пишете листи своїм друзям?
10. Чи часто ви телефонуєте своїм друзям, щоб підтримати їх?
11. Чи вважаєте ви, що галасливих собак треба бити?
12. Чи зможете ви підійти до друга після сварки першим?
13. Чи ви хочете читати книги своїм знайомим?

Обробка результатів: учень отримує 1 бал за кожну відповідь «так» (+) на запитання 2, 3, 6, 7, 9, 10, 12, 13 та за відповідь «ні» (-) на питання 1, 4, 5, 8, 11.

Високий рівень – більше 10 балів: учень вміє спілкуватися з оточуючими, він їм подобається. У школі та у дворі у нього багато друзів.

Середній рівень – від 6 до 9 балів: учень добрий не з усіма, доброта – питання випадку. Для одних він може піти на все, спілкування з ним більш ніж приємне для тих, хто йому не подобається. Потрібно намагатися, щоб оточуючі не ображалися.

Низький рівень – 5 і нижче балів: спілкування викликає труднощі. Необхідно бути доброзичливішим, і в тебе буде більше друзів. Адже дружба потребує добрих стосунків.

Додаток В

Мовні ситуації для визначення рівня сформованості поведінкового компонента комунікативної культури молодших школярів

Ситуація 1. Назустріч один одному йдуть двоє друзів. Один з них тицьнув приятеля в плече так, що він насилу встояв на ногах, і крикнув: «Привіт!». Чи можна таку поведінку вважати ознакою гарного виховання? Чому?

Ситуація 2. Звертаючись до продавця, Надя сказала: «Пачку молока та пачку сиру». Яке слово дівчинка забула сказати?

Ситуація 3. Уявіть, що у театрі. Підкресліть правильну відповідь на запитання:

Як потрібно проходити на своє місце? (Обличчям до сидячого або спиною). Що при цьому треба сказати? (Дякую, вибачте, вибачте, будь ласка, дякую).

Ситуація 4. Що не можна робити у громадському транспорті? Наголосіть. (Розглядати пасажирів, ставити питання кондуктору, кидати сміття, поступатися місцем старшим, ввічливо звертатися до пасажирів).

Ситуація 5. Діма та Олег увійшли до автобуса. Пасажирів було багато, Діма став пробиватися до компостера. "Вибачте, пропустіть, будь ласка, мені потрібно пробити талон", - говорив він. Олег звернувся до сусіда зі словами: «Передайте, будь ласка, талон». Хто з хлопчиків зробив краще? Чому?

Ключ обробки мовних ситуацій

0 балів – дитина не розуміє ситуацію та відповідає неправильно;

1 бал – учень сумнівається у правильності своєї відповіді;

2 бали – вірно, відповів на запитання.

Високий – 8 – 10 балів

Середній – 5 – 7 балів

Низький – 4 бали та нижче

Додаток Г

Деякі приклади ігрових ситуацій

Гра «Хто найкращий редактор?» Кухар приготував риб'ячий суп.

Він так мало знає! Який він невігла! Мама (Наділа) одягла гарну сукню. Пишатися сином або пишатися сином. Коли я повернувся зі школи, я сито пообідав.

Сашко дуже хотів розповісти мені нову книжку.

Усією сім'єю ми почали складати наше геологічне дерево.

Мішин тато пожежник.

Гра «Вам прийшло sms-повідомлення»:

«Навед. Як воно? Я в ажурі. Я в Аську» («Привіт. Як справи? У мене добре. Я підключений до інтернет-пейджера ICQ)

Гра «Упорядник»

Учням дається орфографічно важке слово і за певний час вони повинні з літер цього слова скласти нові слова. Наприклад:

ВІНЕГРЕТ – 20 слів (вітер, тигр, нерв, негр, тир, гнів, угорець, гвинт, віяло, тире, тертя, завзяття, ринг, ген, ре, ер, тіні, регент, неврит).

Гра «Хто більше підбере?»

Учням дається завдання підібрати якнайбільше визначень до іменника (кава; день; ніч; машина), прикметника (тепла; яскрава тощо).

Гра «Яке слово зайве?»

Учням дається завдання відзначити зайве слово і пояснити чому.

1. Постійний, солом'яний, доменний (солом'яний суфікс – енн, за іншими словами –н)

2. Резонний, сезонний, інформаційний (інформаційний -онн, в інших словах н)

3. Бджолиний, синій, звіриний (синій – немає суфікса -ін-)

Гра «Відповісти правильно»

На запитання можна відповідати лише словом, яке починається на Б, наприклад:

Де ти сьогодні був? (На балеті). Що ти їв на обід? (Булочку).

Хто живе у зоопарку? (Бегемот). Ким працює тато? (Бухгалтером).

Що можна подарувати на день народження? (Бінокль).

Влітку я потоваришував із... (Борей).

Мама купила мені нові? (черевики). І т.д.

Гра «Розстав правильно наголос»

Учням дається завдання правильно розставити наголос у словах: повторимо, подзвонимо, поінформувати, договори, торти, позичити, відчинити, покласти, прийняти тощо.

«Оповідання – естафета»

Змагання проводиться у двох командах, за певну кількість часу необхідно скласти текст, при цьому кожен учасник команди може додати лише 1-2 пропозиції. Тема оповідання визначається учителем на початок уроку.

Також для збагачення та формування комунікативної культури на уроках російської мови можна використовувати такі ігри, як: «правильно визнач слово», «Підбери синоніми», «Кросворди», «Мовна казка», «Мовний турнір»; «КВК»; «Захист ілюстрацій» і т.д.

Додаток Д

Комплекс вправ та ігор, спрямований на формування комунікативних умінь у дітей молодшого шкільного віку

Вправа «Комплімент»

Гравці встають у коло і по черзі говорять кілька добрих слів, хвалять його, дивлячись у вічі сусідові. (Наприклад, ти весела, у тебе гарна блуза і т.д.). Гравець, який слухає комплімент, у відповідь киває головою і каже: «Дякую, мені дуже приємно!».

Вправа «Іноземець»

Один гравець, зображуючи іноземця за допомогою міміки та жестів, запитує, як пройти в цирк, у парк, на площу, а інші діти відповідають на його запитання, також за допомогою міміки та жестів.

Вправа «Я розумію тебе»

Кожен гравець вибирає собі партнера і потім протягом 2 хвилин усно описує його настрій, стан, бажання, почуття на даний момент. Той, чий стан описує партнер, має підтвердити правильність припущень чи навпаки спростувати їх. Обидва партнери можуть коментувати припущення одне одного.

Вправа «Зупиніть музику»

У кабінеті грає музика. Гравці вільно пересуваються кабінетом. Як тільки ведучий зупинив музику, кожен гравець каже щось приємне людині, яка виявилася поряд з нею.

Вправа «Оповідання»

Діти пропонують сісти в коло. Ведучий каже, що у кожному з нас тією чи іншою мірою розвинене почуття доброти, добре ставлення до людей. Що

ви можете сказати доброго і доброго про однокласників, вчителів, батьків? Діти мають 3 хвилини для того, щоб підготувати розповідь. Вони самі обирають людину, про яку б хотіли розповісти, бажано, щоб він був знайомий іншим учасникам або був присутнім у класі. Ця розповідь має бути короткою і конкретною, при цьому потрібно підкреслити, що ви цінуєте в цій людині, про яку розповідаєте.

Вправа «Переліт»

Групі учасників пропонується розіграти таку ситуацію «ви купили квиток на літак Москва-Владивосток, попереду 9 годин польоту. Спати вам не хочеться, цікавої книги у вас немає, ви звертаєте увагу на сусіда і намагаєтесь розпочати розмову з ним. Як ви чините, якщо вашим сусідом виявиться: літній чоловік, молода дівчина, маленька дитина і т.д.». Усі гравці входять у гру, - то ролі, бажаного вступити у контакт, то ролі його попутника у різних варіантах.

Гра «Подібності»

Нехай кожна команда становитиме список того, що об'єднує її учасників. У цьому списку можна написати, наприклад: «У кожного з нас є улюблена іграшка...», «Ми всі дуже любимо млинці...», «Нам усім не подобається, коли хтось бідує», «У канікули ми всі любимо їздити до бабусі у гості...» тощо. Час виконання завдання – 10 хвилин. Переможе та команда, яка знайде та запише найбільшу кількість спільних рис.

Гра «Ситуації»

Дуже ефективна гра, у якій необхідно пропонувати різні ситуації, які потребують втручання. Так дитина навчиться розпочинати розмову і керувати емоціями.

Зразкові ситуації: двоє твоїх друзів сильно посварилися. Тобі їх треба помирити. До тебе додому прийшли гості. Що ти будеш робити? У тебе

загубилося щеня на вулиці. Підійди до перехожих і спитай, чи не бачили вони його. Ти заблукав дорогою до магазину. Що ти будеш робити? Що спитаєш? Ти образив маму. Попроси у неї вибачення.

Гра «Побажання на день»

Діти сідають у коло, у вчителя в руках м'яч. Почнемо нашу гру з висловлювання один одному побажання на сьогоднішній день. Воно має бути коротким. Ви кидаєте м'яч тому, кому хочете побажати, і водночас кажете це побажання. Той, кому кинули м'яч, кидає його наступному, висловлюючи побажання йому на сьогоднішній день.